

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2024

ISSN 0015-248X (print)
ISSN 2670-2541 (online)

KULTUR EKONOMI POLITIK

Redaktion

Ann-Charlotte Palmgren, Ansvarig chefredaktör
Lina Metsämäki, Redaktionssekreterare

Redaktionsråd

Pia Maria Ahlbäck
Martina Björklund
Mats Börjesson
Nina Kivinen
Else-Britt Kjellqvist
Bengt Kristensson Ugglå
Tage Kurtén
Kristina Malmio
Sverker Sörlin
Ulrika Wolf-Knuts

Utgivare

Föreningen Granskaren r.f. Åbo
Ordförande Jutta Ahlbeck
Carina Gräsbeck
Margrét Halldórsdóttir
Eetu Kejonen
Jonas Lagerström
Hanna Lindberg
Ann-Charlotte Palmgren

Formgivning

CheckPoint Oy

Tryckning

Oy Nord Print Ab

Kontakt

Redaktionen: finsktidskrift@abo.fi
Prenumerationer: pren-finsktid@abo.fi

Mer om oss

www.finsktidskrift.fi
Instruktioner för skribenter:
www.finsktidskrift.fi/medverka/for-skribenter/
Om prenumerationer: www.finsktidskrift.fi/prenumerera/

Bidragsgivare

Svenska Litteratursällskapet i Finland, Stiftelsen för Åbo Akademi,
Svenska Kulturfonden, Föreningen Konstsamfundet, Stiftelsen
Emilie och Rudolf Gesellius fond för filantropiska och kulturella
ändamål, William Thuring's Stiftelse, Kommerce-rådet Otto A.
Malms Donationsfond, Waldemar von Frenckells stiftelse.

Innehåll 5/2024 Tema: Flickor

Förord

<i>Gästredaktörer och ansvarig chefredaktör</i> Flickorna, vilka är de?	5
--	---

Essäer

<i>Anna-Karin Larsson</i> Flickors röster om sexuell hälsa i ett historiskt perspektiv	9
---	---

<i>Hanna Liljeqvist</i> Kära dagbok! Flickbiktens avtryck i den svenska ungdomslitteraturen	21
--	----

<i>Rikke Ulvedahl</i> Tomboyen – mellem queer repræsentation og heteronormativ funktion. Et indblik i et genrestudium af den fantastiske fortællings kønsog seksualitetsopfattelse	33
---	----

<i>Kristina Öhman</i> Trygga rum och offentliga plattformar: En epilög om tjejtidningen Starlet	45
---	----

<i>Maria Margareta Österholm</i> Växa som häxa. Skuggsystrar och skeva flickor i <i>Elins hemligheter, Rosas spådomsbok och Handbok för unga häxor</i>	55
--	----

Granskaren	68
-------------------	----

<i>Kjell Andersson</i> En implosion – mot den absoluta poetiska klangbotten	68
--	----

<i>Simon O. Petterson</i> Personligt om Stagnelius	72
---	----

<i>Tobias Samuelsson</i> Om den svårdefinierade medelklassen	75
---	----

<i>Anna Sundelin</i> Initierat om manligt mode	78
---	----

<i>Maria Margareta Österlund</i> Icke-binära troll och feministiska ambitioner	80
---	----

Flickorna, vilka är de?

Temat för det här numret är flickor och flickforskning. Under 1960-talet blev forskning om flickor ett nytt fenomen inom kultur- och samhällsvetenskaperna. Den växte fram ur en kritik av en könsblind forskningstradition och den marginaliserade position som flickan och flickskapet hade i relation till såväl den tidiga ungdomsforskningen som till kvinnovetenskapen. Sedan dess har forskning om flickor och flickskap etablerats, och vad vi kallar för flickforskning är idag ett erkänt och internationellt forskningsfält, som skär genom flera vetenskapliga discipliner och ämnen.

I en nordisk kontext skapade inledningsvis den tidiga forskningen om flickor och flickskap en relativt enhetlig bild av flickor och unga kvinnor i Norden, där skillnader sällan problematiserades. I början av 1990-talet ökade så mängden forskning om flickor, och det teoretiska intresset för flickskap och ung femininet tilltog. Forskningen fokuserade då ofta på problem som antas vara specifikt relaterade till flickor, såsom sårbarhet och låg självkänsla. Under denna tid började forskare också i större utsträckning lyfta fram flickors egna berättelser och livserfarenheter. Berättelser som tidigare ofta hade förbisetts. Denna perspektivförskjutning innebar att fokus flyttades från att initialt kartlägga och fylla de luckor som ungdomsforskningen missat, till att i allt högre grad intressera sig för kön kopplat till olika maktrelationer.

Mot slutet av 2000-talet tog forskningsfältet flera kliv framåt både på ett internationellt och på ett nordiskt plan. Inom den anglosaxiska världen etablerades ett nytt forskningsförbund

– *International Girls' Studies Association (IGSA)* och den internationella tidskriften *Girlhood Studies* grundades. Samma årtionde bildades både *FlickForsk!* i Sverige och det finska systemätverket *Tyttötutkimusverkosto*. Sedan dess har flera samarbeten växt fram vilket möjliggjort en fördjupad kännedom om den nordiska kontexten och en teoretisk utveckling inom fältet. Nätverket, som sedan 2015 heter *FlickForsk! Nordic Network for Girlhood Studies*, har nu funnits i över 15 år.

År 2013 hade nätverket ett temanummer i *Finsk tidskrift* och såhär drygt tio år senare är det alltså dags igen. Temat för de fem essäerna i detta nummer är flickor och flickskap. För hur mycket vi än teoretiserar, grubblar och skriver blir vi aldrig färdiga med frågan – vem är hon egentligen, flickan? Eller kanske snarare: vilka är de, flickorna? För är det någonting den nordiska såväl som den internationella flickforskningen har visat så är det att flickskap är diversifierat och komplext. Det genomskärs av maktordningar såsom ålder, kön, genus, sexualitet, etnicitet och funktionalitet, och det påverkas av historia, geografi och kontext.

Med detta nummer önskar *Flickforsk! Nordic Network for Girlhood Studies* spännande läsning om flickor och flickskap, läsning som förhoppningsvis inspirerar till hur flickforskningen utvecklas framöver. För en sak är säker, frågor om flickor och flickskap behöver fortsätta ställas.

Styrgruppen för FlickForsk! Nordic Network for Girlhood Studies
Maria A Vogel, Linda Arnell, Anna-Karin Larsson, Maria
Strömbäck, Agnes Hamberger
2.9.2024

~

Temanumret innehåller fem essäer med både historiskt perspektiv och skrivna utgående från samtiden, essäer som berör hälsa, sexualitet, litteratur, dagböcker, populärkultur, tidningar, kommunikation och häxhandböcker. Därtill tar numrets essäer avstamp från samhällsvetenskapliga, litteraturvetenskapliga och

kulturvetenskapliga perspektiv, vilket även återspeglar flickforskningens tvärvetenskaplighet.

I numrets första essä skriver Anna-Karin Larsson om föreställningar om sexuell hälsa. Därtill reflekterar Larsson över hur flickors egna röster och uppfattningar om sexuell hälsa ur ett historiskt perspektiv kan fångas. Essän beskriver synen på kvinnlig sexualitet från slutet av 1800-talet och framåt, samt att essän kan läsas både som en introduktion till ämnet, forskningen som gjorts och källmaterialet. Materialet som Larsson utgår från är dels litteratur från preventivmedelsrådgivare, dels tidskrifter som riktar sig till skolhälsovårdspersonal, dels enkäter och undersökningar riktade till unga. Larsson poängterar att det är viktigt att lyfta fram flickors röster om sexuell hälsa, för att rättvist återge deras erfarenheter och utveckla en mer komplett förståelse av vår historia och hur den fortsatt påverkar flickors och kvinnors liv idag.

Den andra essän berör ungdomslitteratur och är skriven av Hanna Liljeqvist. Som Liljeqvist påpekar vimlar ungdomslitteraturen av skrivande flickor. Det är dessa flickor som essän kretsar kring, samtidigt som snävare fokus ligger på flickor i ungdomslitteraturen som skriver dagbok. Liljeqvist etablerar i sin essä begreppet flickbikt för att sätta ljus på ett litterärt motiv – flickan som lättar sitt hjärta via skrift – och skrivandet som form. Vidare menar Liljeqvist att flickbikten, i likhet med religiösa biktpraktiker, kan sägas utgöra en ram som influerar själva bikten. Fokus i essän är på sent 1800-tal och tidigt 1900-tal, med några nedslag i böcker utgivna så sent som 2017. Sammanlagt rör det sig om nitton böcker, varav de flesta skrivna av svenska författare, men undantag förekommer då även böcker av Louise May Alcott, Jane Austen och Lucy Maud Montgomery diskuteras.

I temanumrets tredje essä förflyttar vi oss till pojkflickan (på danska drengepige och på engelska tomboy) i dansk barnlitteratur. Essän är skriven av Rikke Ulvedahl och perspektivet är queeranalytiskt och i huvudsak samtida, samtidigt som det historiska perspektivet i likhet med tidigare essäer även skymtar fram. Diskussionen i essän tar avstamp i specifika böcker och specifika citat samtidigt som essän har en reflekterande ansats. Detta tar sig särskilt uttryck i ställandet av frågor som inte får absoluta svar. Detta kan läsas och förstås i samråd med queerteori där det queeras uppgift är att bryta

mot kategorier, inte att förvandlas till en. Samtidigt konstaterar Ulvedahl att pojkflickan som figur är omöjlig att undvika när målet är att studera kön och sexualitet i 2000-talets barnlitteratur.

Medan Ulvedahls essä utgår från arbetet med en pågående doktorsavhandling, utgår essän av Kristina Öhman från en avslutad doktorsstudie. Essän beskriver Öhman som en retrospektiv epilog där Öhman ser tillbaka på sitt möte med den tjejkultur som *Starlet* var, men även dem som var mitt uppe i kulturen. Öhman analyserar tidningen *Starlet* som publicerades mellan 1966 och 1996 från ett etnologiskt perspektiv, vilket betyder att essän utgår från både tidning och forskarens fältdagboksanteckningar. Essän visar hur *Starlet* kan förstås som gemenskap, kreativ gnista och socialt medium. Avslutningsvis gör Öhman paralleller med den nu historiska tidningen *Starlet* och dagens smarttelefon och internet, som Öhman skriver har *Starlet* på sätt och vis aldrig riktigt försvunnit men tagit andra former.

I den avslutande essän, skriven av Maria Margareta Österholm, är fokus på häxor och häxhandböcker för barn och andra som inte växer upp. Eventuellt kan en läsare tänka sig att perspektivet i essän är historiskt med tanke på essäns tematik, men till motsats till denna tanke handlar det om samtiden. Österholm utgår från tre böcker, skrivna av svenska författare, utgivna 2019 och 2022. Diskussionen i essän utgår från de delar av böckerna som förklarar magi, ritualer och spådomssätt. Perspektivet i essän presenteras som skevt, vilket innebär att följa en trasslig röd tråd, en rot som växt egensinnigt, dröjande, oregelbundet och oberäkneligt. Det skeva har därmed släktskap i det queera perspektivet. Österholm visar bland annat i sin essä hur häxor och häxflickor aldrig är ensamma eftersom en skuggsystem alltid finns i närheten.

Styrgruppen för *FlickForsk! Nordic Network for Girlhood Studies* har agerat gästredaktörer för temanumrets essäer medan chefredaktören och redaktionssekreteraren för *Finsk Tidskrift* har varit redaktörer för numrets recensioner. Pämbild av Andrey K från Unsplash.

Ann-Charlotte Palmgren
Åbo, 2.9.2024

Anna-Karin Larsson

Flickors röster om sexuell hälsa i ett historiskt perspektiv

Inledning

Under senare delen av 1900-talet genomgick de nordiska länderna, liksom övriga västvärlden, förändringar i synen på sexualitet och kön. Den sexuella revolutionen på 1960-talet ledde till att frågor kring sexualitet och sexuell hälsa blev mer offentliga och synliga, vilket gjorde det både lättare och mer accepterat att tala öppet om sex. Sex togs oftare upp i media, och mer forskning och information om sex nådde befolkningen. En mer liberal syn på sexualitet baserad på jämställdhet och idéer om sexuell frigörelse, utvecklades således (Rusterholz 2024). Tidigare forskning visar en förändring i sexuella vanor, särskilt bland ungdomar, där åldern för sexuell debut började sjunka på 1960-talet. I Sverige formaliserades intresset för ungdomars sexualitet och hälsa genom välfärdsinitiativ som sexualundervisning från 1955 samt informationskampanjer (Lindgren och Backman Prytz 2021). Både vuxnas och ungas sexuella hälsa diskuterades av medicinsk expertis som i vår tid ofta haft tolkningsföreträde i att definiera normer kring kön, hälsa och sexualitet, vilket gör den medicinska diskursen central för att förstå dagens fokus på ungas sexuella hälsa (Johannisson 1990).

I en studie jag genomförde om medicinska föreställningar kring ungas psykiska hälsa mellan 1970- och 2010-talet framgick att sexuell hälsa ofta diskuterades i relation till ungas välmående (Larsson 2020). Vårdshälsoorganisationens definition från 1970-talet av sexuell hälsa som fysisk, emotionell, mental och social hälsa och välbefinnande relaterad till sexualitet, har sedan dess format samhällsinsatser och är fortfarande aktuell. En ofta förbisedd aspekt är att sexuell hälsa har en könsspecifik dimension. Den kan förstås, upplevas och tolkas olika av individer utifrån kön men också andra faktorer som ålder, etnicitet och sexuell orientering. Ett särskilt fokus på flickor när det gäller sexuell hälsa är relevant, menar jag, då sexuell ohälsa är en av de största hälsofarorna för flickor världen över, både i dag och historiskt. Dagens flickor i Sverige kan visserligen åtnjuta större sexuell frihet och ha tillgång till fler möjligheter och resurser än sina systrar från historien, men de är också sårbara och löper större risk på grund av sexuell utsatthet, övergrepp, förväntningar och tidigare sexuell debut. Medan sexuell hälsa gjorde framsteg i västvärlden under 1900-talet, saknas grundläggande rättigheter och vård i många delar av världen. Könsbaserat våld och utsatthet kopplad till sexualitet och reproduktion är bland de största globala hälsoproblemen för flickor och kvinnor (Macantee 2011).

I denna essä vill jag diskutera föreställningar om sexuell hälsa med särskilt fokus på flickor, samt reflektera över hur vi kan fånga deras egna röster och uppfattningar om sexuell hälsa ur ett historiskt perspektiv. Jag inleder med en genomgång av hur synen på kvinnlig sexualitet har utvecklats genom historien och hur samhället, via vuxnas perspektiv, har tolkat och hanterat ungas sexualitet.

Synen på kvinnlig sexualitet och kvinnors ansvar för sexuell och reproduktiv hälsa

Kvinnor har länge setts som ansvariga för relationer och sexualitet. Fram till slutet av 1800-talet dominerades synen av religiösa ideal som kyskhet och oskuld, där kvinnor förväntades tygla manlig sexualitet och hantera oönskade graviditeter. Med 1800-talets seku-

larisering och vetenskapens framväxt ersattes religiösa tolkningar av medicinska, men synen förblev dikotom: mäns sexualitet ansågs driftstyrd och uttrycksfull, medan kvinnors betraktades som mer återhållsam (Brumberg 1997).

Under 1900-talet och framför allt från 1970-talet och framåt, utvecklades och förmedlades kunskapen om ungas sexualitet på arenor som skolhälsovården, sexualundervisningen och ungdomsmottagningarna. Den nyligen etablerade vetenskapen ungdomsmedicinen spelade förstås också en viktig roll i kunskapsutvecklingen. Sexualundervisning i skolorna var från dess införande på 1950-talet främst biologiskt orienterad, men den kom senare från 1970-talet och framåt att inkludera sexuell samlevnad med en mer accepterande attityd gentemot ungdomars sexualliv. Från 1970-talet kunde ungdomar som saknade svar om sexualitet vända sig till ungdomsmottagningar, som snabbt blev populära för rådgivning om sexualitet, relationer och hälsa. I slutet av 1970-talet fanns cirka trettio mottagningar i landet, och idag finns runt 250, både fysiska och digitala. Trots att de inte var lagstadgade, spelade mottagningarna en central roll i spridningen av kunskap om sexuell hälsa. Majoriteten av besökarna var och är fortfarande flickor, medan pojkar, trots särskilda satsningar, förblivit en minoritet. Diskussionen om ungdomars sexualitet har sedan 1970-talet breddats från att fokusera på risker till att även omfatta jämställdhet, kärlek och njutning, vilket speglar ett förändrat synsätt på sexuell hälsa i västvärlden (Larsson 2022).

I den förändrade inställningen och kunskapen om sexuell hälsa, blev ungas sexuella hälsa ett hett ämne, särskilt i medicinska tidskrifter som *Läkartidningen*. På 1970-talet oroade man sig för ökande psykisk ohälsa bland ungdomar, men när vi kom in på 2000-talet, hamnade särskilt flickors psykiska välmående i fokus (Larsson 2020). Detta väckte mitt intresse för att dyka djupare i diskussionen om ungas psykiska välmående för att även se hur den kopplades till den sexuella hälsan. Hur formades föreställningen om unga och den sexuella hälsan och på vilket sätt reproducerades den av medicinska experter och rådande samhällsnormer? I min studie analyserade jag hur flickors och pojkars sexualitet och sexuella hälsa skildrades i medicinska texter och rådgivningsmaterial för skolhälsovård. Trots vissa förändringar över tid, satt könsrollerna

djupt rotade. Flickor förväntades ta ansvar för både sin egen och sina partners sexuella hälsa, medan pojkar ofta framställdes som mindre ansvarstagande. Flickor som inte följde dessa normer sågs som riskbenägna och avvikande, vilket betraktades som problematiskt. Det var först på 1990-talet som tanken på ett gemensamt ansvar för sexuell hälsa och preventivmedel började dyka upp i diskussionen, men innan dess rådde en tydlig obalans i hur ansvar och risker fördelades mellan könen (Larsson 2022).

Flickors röster om sexualitet och sexuell hälsa

Min studie om ungas sexuella hälsa, betraktad ur de medicinska experternas perspektiv, ingår i en lång tradition av forskning som belyser vuxenvärldens syn på ungdomar och deras sexualitet i ett historiskt sammanhang. Vi har således en relativt god förståelse för hur vuxna historiskt har betraktat och försökt kontrollera ungas sexualitet, samt vilken typ av kunskap som ansågs lämplig att förmedla till unga. Däremot finns det färre studier som låter ungdomarna själva komma till tals, särskilt i ett historiskt perspektiv. Några undantag finns dock. Fanny Ambjörnsson undersökte i sin avhandling (2004) hur unga tjejer själva uppfattar vad som är normalt och onormalt, hur en tjej bör bete sig sexuellt, och var gränserna mellan så kallad rätt och fel sexualitet går. På liknande sätt utforskade Maria Bäckman (2003) ungdomars egna röster om kön och sexualitet i diskussioner om utifrån sex- och samlevnadsundervisning. Internationellt sett finns det också flera studier som fokuserar på ungas syn på sexualitet och ansvar för sexuell hälsa (se bland andra Dalessandro 2020). Denna forskning har visat att dagens ungdomars föreställningar om sex och ansvar fortfarande är tydligt präglade av stereotypa könsroller. Maskulinitet uppfattas ofta som stark, oansvarig och hotfull, medan femininitet associeras med ansvarstagande och renhet. Ansvar för sexuell hälsa tycks nära kopplat till femininitet och betraktas i första hand som ett kvinnligt problem (Bäckman 2003; Dalessandro 2020). Trots detta vet vi mycket lite om hur unga kvinnor historiskt har resonerat kring ansvar och sexuell hälsa, och vilka tankar de burit på.

*Att göra flickors röster hörda från det förflutna
– metodologisk komplexitet*

Under senare delen av 1900-talet har forskningen alltmer fokuserat på att synliggöra flickors erfarenheter och perspektiv. Sedan millennieskiftet har forskningsfältet Girlhood Studies vuxit fram både internationellt och i Sverige, vilket har bidragit till en djupare förståelse av flickskap och ung femininitet. Intersektionella analyser har gett oss värdefulla insikter i hur flickor genom historien har betraktats, uppfattats och behandlats, samt hur dessa synsätt har utvecklats över tid (Formark 2017). Inom historieforskningen har ett antal avhandlingar om flickor publicerats vid svenska lärosäten under 2000-talet, och intresset för flickors aktörskap och de diskurser som format deras liv har ökat. Bland dessa avhandlingar kan förutom min egen avhandling, *Flickan i medicinen: ungdom, kön och sjuklighet 1870–1930* (2007), nämnas Bodil Formarks *Den välsituerade flickan: om den svenska flickscoutrörelsens historia 1910–1940* (2010), Sara Backman Prytz *Borgerlighetens döttrar och söner: Kvinnliga och manliga ideal bland läroverksungdomar, ca. 1880–1930* (2014), Bolette Frydendahl Larsens *Opdragelse og diagnosticering: fra uopdragelighed til psykopati på Vejstrup Pige hjem 1908–1940* (2020), samt Rebecka Andersens *I kvinnornas värld: Omsorg och tvång på uppfostringsanstalten Viebäckhemmen 1905–1947* (2022).

Vi historiker som strävar efter att lyfta fram barns röster och aktörskap har dock stött på flera utmaningar. Den mest påtagliga är begränsningarna i det historiska källmaterialet. Ofta är materialet ensidigt eller ofullständigt, vilket gör det svårt att skapa en heltäckande bild av barns erfarenheter (Moruzi et al. 2019). Forskare är beroende av de källor som finns tillgängliga, vilket innebär att vissa röster – särskilt flickors – kan vara underrepresenterade eller helt frånvarande i det bevarade materialet (Hiemesch 2020). För att identifiera och tolka flickors röster krävs därför ett intersektionellt perspektiv, där man beaktar hur klass, kön och etnicitet påverkat deras möjligheter att bli hörda och bevarade i historien.

Utöver de empiriska utmaningarna finns också teoretiska svårigheter. Att tolka barns röster och erfarenheter kräver en djup förståelse av den sociala och kulturella kontexten, eftersom historiska källor ofta är färgade av samtida maktstrukturer och normer.

Etiskt måste forskare också reflektera över hur dessa röster har dokumenterats och i vilka sammanhang, eftersom barnen kanske inte alltid har haft möjlighet att ge sitt samtycke eller uttrycka sig fritt. Trots dessa utmaningar finns det möjligheter att finna och bearbeta flickors röster genom en kreativ användning av olika källor och gärna i kombination, såsom i arkiv bevarade brev, teckningar och dagböcker, självbiografier, rättsakter och inspelade eller transkriberade intervjuer. Men vi kan också hitta flickors röster i material som artiklar och berättelser där vuxna, experter och professionella, låter ungas uppfattningar, erfarenheter och intressen komma fram. Jag vill mena att det är bra att använda olika och flera typer av källor, och gärna i kombination, för att kunna rekonstruera en mer nyanserad bild av flickors liv och deras uppfattningar om världen.

Flickorna om sexuell hälsa i det medicinska källmaterialet

När vi granskar medicinska källor om flickors sexuella hälsa blir de metodologiska utmaningarna än mer påtagliga. Det medicinska fältet, som historiskt sett har varit en central arena för att forma och kontrollera föreställningar om kön och sexualitet, erbjuder en unik men komplex insikt i hur flickors kroppar och sexualitet har förståtts och reglerats genom tiderna. Dessa källor präglas av en blandning av medicinska, sociala och kulturella diskurser, som inte bara format den allmänna synen på flickors sexuella hälsa, utan även påverkat deras egna upplevelser och självbilder.

I min studie om ungas sexuella hälsa framträdde flickornas röster endast i ett fåtal fall direkt i källmaterialet. Till allra största delen är det de vuxna som förmedlar vad unga flickor upplever, känner och behöver när det gäller sexuell hälsa. Flickornas röster når oss därför främst indirekt genom vuxna experter. Vad flickorna säger och uttrycker i möten med vuxna förmedlas till oss genom experternas tolkningar och rapporteringar. I flera fall motiverar de vuxna sina insatser utifrån flickornas behov, vilket belyser en paternalistisk syn på deras roller som förmedlare av flickors verkligheter. Till exempel beskriver en preventivmedelsrådgivare flickornas upplevelser av sexuella relationer, vilshenhet och utsatthet:

Man byter ofta partner i förhoppning att någon pojke till slut ändå blir kär i en så att man får det värde och den betydelse som man har längtat efter men saknat hela sitt liv. Man upptäcker ganska snart att man bara blir använd för att tillfredsställa pojkarnas sexuella behov. [...] Men pojken överger en i stället och de vuxna övertalar en till abort som innebär en viss risk för sterilitet. (Sjöström 1978, 2130)

I tidskriften *Hälsan i skolan*, som riktar sig till skolhälsovårdspersonal, återges flickornas röster också ofta indirekt genom vuxnas tolkningar. En skolläkare rapporterar om flickornas sexuella erfarenheter och vad de berättat om sina känslor om och upplevelser av sex:

Jag fann fler och fler som kände tveksamhet, likgiltighet, ibland motvilja mot att ligga med pojkvännen. I den vardagsgrå verkligheten fanns föga av veckopressens orgastiska njutningsbilder. Det var dit flickorna ville nå, för så skulle det ju vara. Och eftersom de inte kom dit, föddes så småningom missnöjet, missmodet och ibland misstanken att "det är mej det är fel på." (Sennerfeldt 1983, 86)

Andra material där flickornas röster framträder indirekt är genom enkäter och undersökningar om ungas kunskaper och erfarenheter av sexualitet, preventivmedel och sexuell hälsa. Även om dessa källor ger insikt i flickors sexuella erfarenheter och deras anledning till att söka rådgivning, är rösterna ofta begränsade av de frågor som ställs och de tolkningar som görs av vuxna. Vissa aspekter av flickornas upplevelser kan bli osynliga, beroende på vad experterna väljer att fokusera på – ofta medicinska snarare än emotionella eller sociala dimensioner.

Att nå flickors röster direkt innebär att vi hör dem tala med sina egna ord. Detta kan erbjuda en mer autentisk bild av deras erfarenheter, men även här måste vi vara medvetna om frågan om äkthet och representativitet. Vad som sägs och inte sägs, samt i vilken kontext källorna har tillkommit, är avgörande för hur vi tolkar dessa röster. I mitt källmaterial fanns få exempel på citat eller direkta uttalanden från flickor. I en artikel från *Läkartidningen* rapporteras från en av de nyöppnade ungdomsmottagningarna om flickors upplevelser:

En gång satt jag i väntrummet i tre timmar och kom inte hem förrän vid elvtiden. Men det gör inte så mycket att man får vänta. Man får i alla fall den hjälp man vill ha och man får den tid man behöver.

Och det är aldrig nåt snack och förmaningar, om ens ålder och så (Husberg 1975, 2055).

En annan flicka berättar i samma tidning om betydelsen av personalen på ungdomsmottagningen:

Det går att prata med dom. Dom är liksom unga i sättet. Precis som om dem varit med om samma saker själva, fastän dom inte har det. Jag menar, på den tiden kan det ju inte ha varit som det är nu. Mamma tycker jag ska ha p-piller, men pappa tycker jag ska ha spiral. Få se vad de säger här (Husberg 1975, 2055).

I en text om abortrådgivning från tidskriften *Hälsan i skolan* återges hur en gravid tonårsflicka upplever diskussioner om den sexuella hälsan med föräldrarna:

Förut har vi aldrig kunnat tala med varandra därhemma om viktiga saker men nu har vi börjat göra det. De behandlar mig inte längre som en barnunge utan som en vuxen människa (Sennerfeldt 1983, 79).

Genom dessa direkta röster får vi en glimt av hur flickorna själva upplever stödet och råden från vuxenvärlden i frågor om sexuell hälsa. Vi bör dock vara medvetna om att dessa röster är styrda av skribentens intentioner och frågor, vilket kan begränsa deras äkthet och frihet. Det medicinska källmaterialet är kanske inte tillräckligt för att helt och hållet besvara frågan om flickors egna upplevelser av sexuell hälsa. Det kan dock ge pusselbitar och visa vägar till flickors berättelser. Här öppnar sig möjligheter för fortsatta studier med nya källmaterial som ytterligare kan belysa flickors egna uppfattningar och erfarenheter.

Avslutande reflektion

Trots begränsad empiri och metodologiska utmaningar kan vi dra viktiga slutsatser om flickors sexualitet och sexuella hälsa. Mina studier av den medicinska diskursen har visat hur flickors sexuella behov och njutning ofta förbisågs och inte uppmuntrades. Flickor förväntades ta ansvar för både sin och pojkarnas sexualitet och sexuella hälsa genom att använda preventivmedel och även skjuta upp sin sexuella debut. Pojkar beskrevs som styrda av sina sexuella behov och som oansvariga och ointresserade av preventivmedel

och skydd. Trots att dagens syn på ungdomars sexualitet är mer tillåtande och fokuserar mer på njutning, kvarstår idén att sexuell hälsa är ett kvinnligt ansvar. Dessa diskurser, ofta rotade i patriarkala strukturer, har bidragit till att upprätthålla stereotyper och normer som begränsat flickors sexuella självbestämmande och frihet. Den medicinska vetenskapen, trots sin objektiva framtoning, har ofta präglats av samtidens sociala och kulturella värderingar, vilket påverkat synen på flickors sexuella hälsa.

Att studera flickors röster om sexuell hälsa genom historiskt källmaterial kan ge oss värdefulla inblickar i hur flickorna själva uppfattat detta ansvar och hur de har upplevt sexualiteten och möjligheten att nå sexuell hälsa. Vi kan också få glimtar av hur deras liv och upplevelser har tolkats och förståtts över tid av vuxenvärlden. Flickorna uttrycker, direkt eller genom experterna, att pojkarnas behov ofta styr relationerna och de sexuella erfarenheterna. Det är flickorna som söker råd och stöd i relations- och preventivmedelsfrågor på ungdomsmottagningar och hos skolläkare. Flickorna berättar för de vuxna att de ställer upp på pojkarnas sexuella behov och att de sedan tar ansvar för de eventuella konsekvenserna. Genom de medicinska källorna når vi framför allt rösterna från de flickor som sökte vuxenvärldens råd och stöd. De flickor som inte ansågs ta ansvar för den sexuella hälsan, det vill säga de som inte kom till experterna, riskerade att stigmatiseras som oansvariga, som normbrytande och risktagande. Dessa flickors upplevelser är ännu mindre kända för oss.

Direkta och indirekta röster i empirin har sina unika fördelar och begränsningar. Att nå flickors röster genom vuxna experter erbjuder insikter som annars kanske inte skulle vara tillgängliga, men det medför också risker för filtrering och förvrängning. Indirekta röster, som förmedlas genom vuxna experter och institutioner, erbjuder en inblick i hur vuxenvärlden – inklusive läkare, lärare och andra professionella – tolkade och förmedlade flickors behov, känslor och beteenden. Direkta röster kan ge oss tillgång till flickornas egna ord och tankar, vilket kan ge insikt i deras subjektiva upplevelser och hur de själva förstått och navigerat sin sexualitet och hälsa. Att nå flickors egna ord kan ge en mer omedelbar och potentiellt autentisk bild, men kan också vara begränsat av flickornas möjligheter till uttryck. Att analysera medicinska källor

om flickor och sexuell hälsa med ett kritiskt perspektiv gör det möjligt att belysa de maktstrukturer som format synen på flickors sexuella hälsa. Kunskap om strukturerna behövs för att utmana de normer och fördomar som fortfarande påverkar hur flickors sexualitet uppfattas idag.

Att lyfta fram flickors röster, särskilt i frågor om sexuell hälsa, är avgörande för att rättvist återge deras erfarenheter och för att utveckla en mer komplett förståelse av vår historia. Flickor har historiskt sett ofta marginaliserats och deras perspektiv har förbisetts i både vetenskaplig och samhällelig diskurs. Genom att inkludera deras röster, direkt och indirekt, kan vi bättre förstå hur de navigerade komplexa frågor som sexualitet, hälsa och makt. För att förstå flickors upplevelser av sexuell hälsa genom historien kan följaktligen en kombination av direkta och indirekta källor med fördel användas. Genom att lyssna både på flickornas egna röster och på hur dessa har tolkats och förmedlats av vuxenvärlden, kan vi skapa en mer heltäckande och rättvis bild av deras erfarenheter. Detta är inte bara en fråga om historisk rättvisa, utan också en nödvändighet för att förstå de sociala och kulturella strukturer som fortsatt påverkar flickors och kvinnors liv idag.

Litteraturförteckning

- Ambjörnsson, Fanny (2004): *I en klass för sig: genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront.
- Andersen, Rebecka (2022): *I kvinnornas värld: Omsorg och tvång på uppfostringsanstalten Viebäckhemmen 1905–1947*. Stockholm: Marie Cederschiöld högskola.
- Backman Prytz, Sara (2014): *Borgerlighetens döttrar och söner: Kvinnliga och manliga ideal bland läroverksungdomar, ca. 1880–1930*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Brumberg, Joan J. (1997): *The Body Project: An Intimate History of American Girls*. New York: Random House.
- Bäckman, Maria (2003): *Kön och känsla: samlevnadsundervisning och ungdomars tankar om sexualitet*. Göteborg: Makadam.
- Dalessandro, Cristen (2020): "Dangerous Sex: Gendered Sexual Bodies and Perceptions of STI Risk", *Sexuality Research and Social Policy* 17(3), s. 500–510.

- Formark, Bodil (2010): *Den välsituerade flickan: om den svenska flickscoutrörelsens historia 1910–1940*. Lund: Sekel Bokförlag.
- Formark, Bodil m.fl. (2017): *Nordic Girlhoods. New Perspectives and Outlooks*. Palgrave Macmillan.
- Frih, Anna-Karin (2007): *Flickan i medicinen: ungdom, kön och sjuklighet 1870–1930*. Örebro: Örebro universitetsbibliotek.
- Frydendahl Larsen, Bolette (2020): *Opdragelse og diagnosticering: fra uopdragelighed til psykopati på Vejstrup Pige hjem 1908–1940*. Lund: Historiska institutionen.
- Hiemesch, Wibke (2022): "Tracing the absence of children's voices – artefacts of children's persecution under the National Socialist regime", *Paedagogica Historica*, 58(3), s. 329–348.
- Husberg, Kerstin (1975): "Inte längre barn – men inte heller vuxna", *Läkartidningen*, 72(19), s. 2055.
- Johannisson, Karin (1990): *Medicinens öga: sjukdom, medicin och samhälle – historiska erfarenheter*. Stockholm: Norstedt.
- Larsson, Anna-Karin (2020): "Ungas psykiska ohälsa i medicinsk media 1970–2017", *Socialvetenskaplig Tidskrift*, 27(1), s. 5–23.
- Larsson, Anna-Karin (2022): "Girls' Responsibilities, Boys' Needs: Sexual Health, Gender and Youth in Sweden 1970–1999", *European Journal for the History of Medicine and Health*, 80(1), s. 96–118.
- Lindgren, Anne-Li & Backman Prytz, Sara (2021): "Staten, skolan och sexuallivet: en skolsexualpolitik tar form och sexualpolitiken skolifieras" *Skolans kriser: historiska perspektiv på utbildningsformer och skoldebatter*, red. Joakim Landahl, David Sjögren & Johannes Westberg. Nordic Academic Press, s. 83–107.
- Macentee, Katie (2011): "Health Is Sexy for Girls", *Girlhood Studies* 4(2), s.2–8.
- Moruzi, Kristine et. al. (red.) (2019): *Children's voices from the past: new historical and interdisciplinary perspectives*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Rusterholz, Caroline (2024): *Responsible Pleasure. The Brook Advisory Centres and Youth Sexuality in Postwar Britain*. Oxford University Press.
- Sennerfeldt, Ann-Mari (1983): "Abort och abortrådgivning för tonåringar", *Hälsan i skolan* (19–20), s. 65–82.

- Sennerfeldt, Per (1983): "Droger och sexualitet", *Hälsan i skolan* (19-20), s.83-103.
- Sjöström, Helga (1978): "Erfarenheter av skolans rådgivningsbyrå", *Läkartidningen* 75(21), s. 2130-2131.

Kära dagbok! Flickbiktens avtryck i den svenska ungdomslitteraturen

Hanna Liljeqvist

Ungdomslitteraturen vimlar av skrivande flickor. De filar på romaner och dikter. De skapar fan fiction och egna tidningar. De går skrivarkurser och de skaffar brevvänner och de ägnar sig åt bloggaktivism. De läser sina alster högt för varandra och de utbyter förtroenden online. De sommarjobbar på redaktioner och de gömmer dagböcker längst ner i byrålädor.

Av alla dessa flickor har jag fastnat för de sistnämnda. Min forskning har därför kommit att kretsa kring något som jag valt att kalla *flickbikt*. Med begreppet flickbikt vill jag sätta ljus på ett litterärt motiv – flickan som lättar sitt hjärta via skrift – och skrivandet som form. Jag menar att flickbikten, i likhet med religiösa biktpraktiker, kan sägas utgöra en ram som influerar själva bikten: Vad som yttras, hur det formuleras, vem det riktas till och i vilket syfte.

Genom att tala om skrivandet i termer av bikt knyter jag också an till den tidigare och företrädesvis engelskspråkiga forskningen om dagboksskrivande flickor i ungdomslitteraturen. Den präglas av Foucauldianska läsningar, där dagboksskrivandet blir ett sätt att bekänna inför en faktisk eller föreställd dömande instans (se

exempelvis Bherer 2017; Friddle 2016). Men flickbikten har även ett släktskap med det mångdimensionella flickrummet såsom det framträder i tidigare flickforskning. Där blir flickrummet ett utrymme laddat med normativa förväntningar, men samtidigt en plats för lek och uppror i såväl fysisk som metaforisk mening (se exempelvis Österholm 2012). I min förståelse av flickbikten rymms samma slags dubbelhet.

Dagboken är flickbiktens urtext, och den här essän blir en djupdykning i dagboksskildringar då och nu. I min avhandling – som ännu är under arbete – undersöker jag gestaltningen av flickbikt i samtida svensk ungdomslitteratur. I essän läser jag exempel ur mitt avhandlingsmaterial i dialog med ett urval dagboksskildringar i flickböcker publicerade under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. Majoriteten av flickböckerna är svenskspråkiga original, men ett par särskilt populära översatta titlar har smugit sig in. I dessa fall anges böckernas svenska titlar och utgivningsår. Genom att lägga romaner från olika tidsperioder sida vid sida hoppas jag kunna visa både på flickbiktens aktualitet och dess långa historia bakåt i fiktionen för unga läsare.

Jag inleder med några korta reflektioner om dagboken som en flickigt kodad skrivform, för att sedan diskutera hur flickbiktens tradition kan sägas gå i arv från en generation till nästa både *i* fiktionen och, åtminstone hypotetiskt, *via* den. Därefter tittar jag närmare på hur detta arv visualiseras i flickböcker och ungdomsböcker utifrån två teman som sinsemellan har många beröringspunkter: flickbiktens fysiska uttryck samt skrivandet som läckage och rening.

*Från Jane Austen till Anne Frank:
Dagboken som ett flickigt kodat arv*

Inom flickforskningen betraktas flickskap vanligen som en social konstruktion, ständigt i förvandling och under förhandling (Österlund et al 2013). Flickskapet *görs*, eller iscensätts, genom olika handlingar och attribut. Min förståelse av flickbikten hänger ihop med denna syn på flickskap. I likhet med den religiösa bikten

sänder flickbikten vissa signaler i fråga om identitet och samhörighet – den som skriver dagbok skriver in sig i en flickig gemenskap.

Centralt i flickforskningen är också uppfattningen att vad som betraktas som flickigt kan skifta beroende på till exempel den historiska eller geografiska kontexten. Mot denna bakgrund blir dagboken särskilt intressant eftersom den tycks utgöra en flickmarkör som hållit sig relativt beständig över tid och rum. Ett illustrativt exempel är en scen i Jane Austens *Northanger Abbey* som först utkom 1817. Den unga Catherine munhuggs med kärleksintresset Henry. När Henry utbrister ”Jag kommer att utgöra en slät figur i er dagbok” kontrar Catherine med att hon kanske inte för dagbok, varpå Henry svarar ”Ni kanske inte alls sitter i det här rummet och jag kanske inte alls sitter bredvid er. Man kan lika gärna tvivla på det. Skulle ni inte skriva dagbok! [...] Min kära fröken, jag är inte så okunnig om unga damers vanor som ni vill tro” (Austen 1993, 27–28). Henrys retsamma replik visar att dagboken redan tidigt är etablerad som flickmarkör.

Det har gått över 200 år sedan utgivningen av *Northanger Abbey*, men än är banden mellan dagbok och flickskap starka i kultur och litteratur – och inte minst i ungdomsböckerna, där den dagboksskrivande flickan ständigt återkommer. Men motivet är alltså knappast nytt. Utdrag ur dagböcker och brev figurerar till exempel rikligt i den tidiga svenska flickboken (Andersson 2020). Flickbikten i dagens ungdomsbok kan därmed ses som ett arv från äldre tiders flickbok.

Tanken på ett arv som löper över seklen och litteraturhistorien tar även konkret form i såväl nya som äldre skildringar av dagboksskrivande flickor. Dagboken är nämligen ofta en gåva från en mamma till en dotter, eller från en annan vuxen kvinnlig släkting till en yngre. Bland flickböckerna är dagboken exempelvis en gåva från modern i Edith Forssmans *I ungdomsår* (1899) och i tyska Emmy von Rhodens *I pensionen* (1888). I 2000-talets ungdomsböcker är dagboken bland annat en present ifrån mamman i Sofia Hedmans *Kära dagbok (jag hatar dig)* (2015) samt från farmodern i Josephine Bornebuschs *Född fenomenal* (2014). På så vis förmedlas flickbiktens arv, genom dagboksgåvan, från en äldre generation kvinnor till en yngre.

I en del fall är det andra flickor som inspirerar till att föra dagbok. Fjortonåriga Inga-Maja i Lisa Eurén-Berners populära *Fröken Sprakfåle* (1932) tar intryck av sin bästa väns två år äldre kusin Margit och inhandlar raskt en egen dagbok, trots Margits invändningar: ”Det är förfärligt roligt, sa hon igen, men dagböcker är bara till för äldre, ser ni, småkryp” (Eurén-Berner 1932, 6). I *Född fenomenal* nämner Rut visserligen att hon fått en dagbok i present av sin farmor, men det är en annan flicka som är Ruts inspirationskälla, och inte vilken flicka som helst. Romanen inleds med ett citat ur Anne Franks berömda dagbok, och Rut uttrycker en förhoppning om att hennes egen dagbok ”kan vara ett lika stort stöd för mig som Anne Franks dagbok Kitty var för henne” (Bornebusch 2014, 7).

Anne Frank är givetvis en nyckelfigur i dagbokssammanhang. Sedan den första versionen av hennes dagbok publicerades 1947 har den utkommit i en mängd olika upplagor och översättningar. Det finns oändligt mycket att säga om Anne Franks dagbok, men här håller jag mig till att notera att den får en framträdande roll i den samtida ungdomslitteraturen inte bara i *Född fenomenal* utan även i *Kära dagbok (jag hatar dig)*, där protagonisten hittar en utgåva av Anne Franks dagbok på biblioteket och kommer att tänka på henne som en vän.

Flickan noterar dessutom likheterna mellan hennes eget skrivande och Anne Franks: ”Hon skriver ’Kära Kitty’, för hon låtsas att dagboken är en kompis. Det gör jag också. Jag har inte något namn på dig, kära dagbok, men du är som en kompis” (Hedman 2015, 142). Referenserna till Anne Frank synliggör återigen hur flickbikten går i arv från generation till generation, liksom hur den rör sig fram och tillbaka över fiktionens gränser i ett intrikat mönster. Den historiska figuren Anne Frank framhålls som inspiration för karaktärerna i Bornebuschs och Hedmans romaner, vilka i sin tur kan tänkas inspirera läsaren att fatta pennan.

Att skildringar av skrivande flickor kan uppmuntra verklighetens flickor att följa fiktionens exempel är en tanke jag delar med andra forskare på området (se exempelvis Friddle 2016). Jag har på så sätt kommit att intressera mig särskilt för hur flickbiktens tradition upprätthålls genom de skönlitterära karaktärernas meta-reflektioner om det egna skrivandet. Flickorna resonerar ofta om

varför de skriver och om hur det hjälper dem, på både kort och lång sikt. Dagboken kan fungera som en vän, men därtill – bland annat – som minnesarkiv, kreativt lekrum, terapisoffa och biktstol.

Dessa metarefleksioner om skrivandets många och mestadels positiva funktioner bidrar, menar jag, till att flickbiktens arv förs vidare, från romanfigur till läsare. I det följande lyfter jag fram några vanliga exempel på metarefleksioner som återkommer både i den nutida ungdomsboken och tidigare seklers flickböcker. Jag fokuserar på ett mindre urval sammanflätade teman: impuls och kropp samt flöden, läckage och rening.

Skrivklåda: Flickbiktens fysiska uttryck

I Michel Foucaults anda talas det i forskningen om ungdomslitteratur om hur skildringar av dagboksskrivande flickor iscensätter "the impulse to confess" (Bherer 2017, 276) eller "the impulse to disclose one's deepest feelings" (Friddle 2016, 167) som typisk för flickan. Dagbokens dubbla roll som vän och domare utforskar jag närmare i min avhandling, men vad jag vill ta fasta på här är tanken om en flickigt kodad *impuls* att vända sig till dagboken. Jag vill i synnerhet belysa hur denna impuls manifesteras som kroppsliga reaktioner och behov, vilket gör att skrivandet framstår som en slags inneboende reflex.

Den skrivande handen bortom flickans kontroll är en särskilt suggestiv bild som binder samman flickbikten och kroppen. Den återfinns bland annat i ovan nämnda *I pensionen* – mer känd under sin senare svenska titel *En yrhätta* – där det beskrivs hur Elsa "tog en penna, doppade den och hastigt, liksom drifven af en inre makt, skref" i dagboken (Rhoden 1888, 266). "Ibland känns det som om det inte är jag själv som styr pennan, som om texten växer fram på pappret" (150), kommenterar Nina i Staffan Cederborgs *Blodvittring* (2016). Nina sticker ut bland flickorna i mitt material. Hon har blivit instängd i ett fyrtorn och skriver ner sin historia i loggböcker som hon hittar i tornet. Men trots detta speglar skildringarna av Elsa och Nina samma överväldigande känsla av att ge efter för "en inre makt" som styr den skrivande handen.

För Kerstin i Elisabeth Kuylenstierna-Wensters *Sex friska viljor* (1927) yttrar sig flickbiktens lockelse som en okontrollerbar – och därför skamlig? – ”skrivklåda”: ”Hon skämdes över sin skrivklåda, men det var alldeles omöjligt att gå och bära alla de nya intrycken inom sig” (Kuylenstierna-Wenster 1927, 38). Termen ”skrivklåda” understryker hur skrivandet blir ett direkt kroppsligt behov. I Klara Krantz *Ge mig arsenik* (2013) läser Elsa igenom sin dagbok från året innan och minns tillbaka på hur hon ”bara skrev och skrev utan att tänka, det var som om jag var tvungen, det var så mycket i mitt huvud och det fick inte plats där” (35). En gemensam nämnare i skildringarna av Kerstins och Elsas skrivande är hur själva intrycken respektive tankarna får en kroppslig dimension – de framställs som att de fysiskt tar upp plats och inte ryms inuti flickan.

Dagboken blir för karaktärer som Kerstin och Elsa en säkerhetsventil, en metafor som jag gång på gång stöter på i den historiska forskningen om flickors dagbokspraktiker (se exempelvis Friddle 2016). I egenskap av säkerhetsventil erbjuder dagboken möjligheten att skriftligen lätta på trycket, men ändå hålla sig inom ramarna för vad som anses socialt acceptabelt beteende för flickor. Det är en funktion som explicit kommenteras i såväl flickboken som den senare ungdomsboken, bland annat i L. M. Montgomerys klassiska *Emily* (1955).

I Emilys gula anteckningsbok samsas dagboksanteckningar med poesi, och när den stränga moster Elizabeth kräver att få läsa vad Emily skriver i boken väljer Emily i stället att kasta den på elden. Efteråt saknar hon boken oerhört – ”Det fanns tillfällen när hon trodde, att hon skulle sprängas, om hon inte fick skriva ner de saker, som kom för henne” (Montgomery 1955, 94). Återigen kopplas skrivandet samman med kroppen – förlusten av den gula anteckningsboken ger Emily den obehagliga känslan av att nästan sprängas av alla återhållna ord. Emilys griffeltavla beskrivs för övrigt just som ”en viss säkerhetsventil” i brist på anteckningsboken (Montgomery 1955, 94), men det påpekas att griffeltavlan inte ger samma tillfredsställelse.

En modern flickkaraktär som är nära att elda upp sin dagbok är Amanda i Katarina von Bredows *Syskonkärlek* (1991). Amanda är kär i sin bror Ludvig och dagboken ger henne fritt spelrum för känslorna, samtidigt som hon är livrädd för att någon ska läsa den:

”Minst tjugo gånger stod jag i badrummet med tändsticksasken och dagboken, beredd att bränna upp alltsammans” (Bredow 1991, 34–35). Till skillnad från Emily gör Amanda dock aldrig slag i saken. ”Men jag kunde inte”, konstaterar hon och tillägger, ”Hade jag inte haft dagboken som utlopp, så hade jag nog exploderat” (Bredow 1991, 35). Liksom för Emily står valet mellan att skriva och känslan av att sprängas eller explodera. Men i Amandas fall trumfar alltså behovet av säkerhetsventilen rädslan för att bli avslöjad.

Handen som skriver av sig själv, skrivklådan, tankarna som inte får plats i kroppen, känslan av att vara sprickfärdig av det som inte kan uttryckas – alla dessa exempel förenas av en tonvikt på det fysiska, kroppsliga. Skrivandet framstår som en reflexmässig fysisk reaktion, ett resultat av ett kroppsligt behov av att få ur sig det som tynger eller skaver. Parallellerna mellan kroppen och skrivandet bidrar till att framställa flickbikten som en ”naturlig” del av att vara flicka, där dagboksskrivandet tycks ske på ren instinkt eller impuls. Men vad i synnerhet *Emily* och *Syskonkärlek* också tematiserar är de potentiella farorna med att ge efter för denna impuls. När de skriver ned sina tankar gör sig ju flickorna sårbara för andras granskande blickar (Bherer 2017). Skrivklådan som genomsyrar dessa romaner framstår därmed sammantaget som oemotståndlig, men inte utan sina risker.

Floder av bläcktdårar: Skrivandet som läckage och rening

Det mångbottnade i flickbikten som motiv speglas även i ett återkommande bildspråk där skrivandet förknippas med flöden och vätskor. Marta i Marika Kolterjahns *I väntan på liv* (1999) stänger in sig på flickrummet med dagboken och ”skriver om alla tankar som försar ur mig, om alla känslor” (5). Rut i *Född fenomenal* känner hur tankarna ”bubblar över i huvudet” och därför måste ned på pappret (Bornebusch 2014, 8). Att tankarna försar eller bubblar ur flickornas huvuden och ner i dagböckerna visar på flickbiktens växelspel mellan kontrollförlust och kontroll, mellan att ge efter för en inre makt och att ta makten över sin egen livsberättelse.

Sammankopplingen av skrivande och vätska kan även läsas i relation till kulturella föreställningar om den läckande

kvinnokroppen (se exempelvis Bernhardsson 2010, 170–171), vilket pekar tillbaka på hur flickbikt framställs som ett kroppsligt behov. Det som forsar och bubblar riskerar att spilla över eller läcka ut. Sådana associationer väcks inte minst i flickböckernas upprepade referenser till stänkande bläck. Nina i Agnes von Krusenstjernas *Ninas dagbok* (1917) anmärker att "[n]är jag skriver, stänker min penna omkring sig, ungefär som en människa, som talar mycket livligt och nästan duschar en i ansiktet" (31). Ann-Mari i Ester Blenda Nordströms *15 år. Några blad ur en rackarunges liv* (1921) är olyckligt kär, och i en passage återges hur hon "präntade så bläcket stänkte" i dagboken (5). Ninas och Ann-Maris skvättande bläckpennor framstår emellertid inte som någon vidare problematisk typ av läckande – snarare framhävs det frigörande i att låta orden flöda obehindrat.

Från stänkande bläck är steget inte långt till stänkande tårar, vilket i *15 år* accentueras av att episoden avrundas med att Ann-Mari sitter kvar vid sitt skrivbord och gråter. Gråten och dagboksskrivandet är ännu tätare förbundna i många andra verk där karaktärerna gråter och skriver simultant. Ett exempel är Amanda i *Syskonkärlek* som i ett anfall av svartsjuka "kastade mig över dagboken och skrev och grät och skrev som besatt" (Bredow 1991, 122). Rosita i Ralf Novák-Rosengrens och Anita Santessonss *5768 visningar på Youtube* (2013) använder en lösenordsskyddad blogg som hemlig dagbok: "Rosita skriver på bloggen och nu kommer alla tårarna ut samtidigt som hon skriver. Hon bölar så snoret rinner. Fingrarna hamrar på tangenterna" (Novák-Rosengren & Santesson 2013, 110). Sammanflätningen av ord och tårar understryker hur flickbikten kan tolkas som en slags kroppsligt läckage – tårarna flödar i samma takt som orden rinner ur pennor och tangentbord.

En annan vanlig bild är den av tårdränkta dagboksblad. I Helena Dahlgrens *Orkidépojken* (2017) beskrivs den döda Linas handstil i dagboken som "uppluckrad, av fukt eller tårar, svår att tyda, hon skrev i affekt" (24). När Fanny i Louisa May Alcotts *En gammaldags flicka* (1870) tjuvläser Pollys dagbok dras henne uppmärksamhet till "en sida, som här och der var tillsuddad, liksom hade tårar fallit derpå" (133). I Hedvig Svedenborgs *Hannas dagbok* (1921) nämns hur "Hannas tårar föllo över dagbokens blad" (54), och i *Ge mig arsenik* betraktar den gråtande Elsa de "vita sidorna

där jag dragit streck som blivit till ord, och vattnet som droppar ner på dom” (Krantz 2013, 175). Orden och tårarna smälter bokstavligen in i varandra, och rinner tillsammans ner i dagboken.

Att skrivande blir så tätt förknippat med gråt i många flickböcker och ungdomsböcker bidrar förstås till att framhäva skrivandets terapeutiska funktion, i form av katharsis. Det uttrycks ofta i den skrivande karaktärens metareflekationer, som i Selma Lagerlöfs *Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf* (1932): ”Jag kan omöjligt sova i natt, utan jag har tänt ljus och ska försöka skriva i dagboken. Jag blir kanske lugnare, när jag har fått teckna opp det, som jag ligger och tänker på” (168). En liknande formulering, som tydligt knyter samman skrivandet och gråten med det terapeutiska elementet återfinns i *Ninas dagbok*: ”Kanske blir det bättre, när jag fått ösa ur mig i dagboken – andliga tårar” (Krusenstjerna 1917, 60). Nästan hundra år sedan dyker samma fras upp i *Ge mig arsenik*, där Elsa beskriver hur hon använder dagboken för att ”ösa ur mig” (Krantz 2013, 176).

Det välgörande ösande som Nina och Elsa ägnar sig åt – och referenserna till ”andliga tårar” i *Ninas fall*, liksom fysiska tårar som faller ned på pappret i *Elsas* – illustrerar alltså hur skrivandet blir en renande process som sköljer bort det onda. Ofta framställs effekten som en rent fysisk tillfredsställelse, som i *Ge mig arsenik* då Elsa efter en session med dagboken konstaterar att ”jag hade glömt hur skönt det är. Som om jag väger tio kilo mindre minst” (Krantz 2013, 178). I *Hannas dagbok* används liknande termer om dagbokens effekter: ”Som hon skrivit ner de orden kände hon sig så lätt och glad och liksom befriad från en tryckande börda” (Svedenborg 1921, 55). Även i känslan av lätthet, av att lösgöra sig från ”en tryckande börda”, finns kopplingen mellan flickbikt och kropp, tillika mellan flickbikten och biktstolen. I likhet med den religiösa bikten erbjuder flickbikten möjligheten att lämpa av sig det som tynger.

De metareflekationer som tagits upp här är framför allt de som knyter flickbikten till kropp, impuls och flödande vätskor, och där skrivandet framställs som något som flickkaraktärerna instinktivt dras till. Behovet av dagboken associeras till kroppen, bland annat i referenser till skrivkläda eller ord och tankar som inte får plats inuti huvudet. I dagböckerna lättar flickorna på trycket, vilket även det blir en fråga om kropp när skrivandet sammanlänkas med tårar och känslan av att befrias från en fysisk tyngd. Allt detta bidrar till att skapa ett intryck av att dagboksskrivandet faller sig ”naturligt” för flickor, att det rör sig om en impuls som kommer inifrån.

Men att dagboksskrivandet skulle representera ett instinktivt behov och beteende tycks åtminstone delvis motsägas av att påfallande många av karaktärerna får sina dagböcker i present, ofta av en äldre kvinnlig släkting. Det pekar i stället på den performativa aspekten vilken jag ser som central för flickbikten – hur den utgör ett av många sätt att göra eller signalera flickskap genom specifika handlingar (dagboksskrivande) och attribut (dagboken som föremål). Att dagboken överlämnas som gåva speglar därmed hur flickbikten, i likhet med den religiösa bikten, kan tolkas som en ritual du inbjuds till och invigs i – kanske rentav uppmanas till – snarare än något som sker helt spontant. Och som jag har diskuterat i essän kan också de fiktiva karaktärernas reflektioner om det egna skrivandet ses som en slags inbjudan till läsaren att följa deras exempel.

På så vis går flickbikten i arv, från äldre karaktärer till yngre, och potentiellt från romanfigur till läsare – men även från flickbok till ungdomsbok. Ett delsyfte med min essä har varit att utforska likheterna mellan mitt samtida avhandlingsmaterial och tidigare seklers flickböcker, och som synes finns många gemensamma nämnare mellan flickböckerna och ungdomsböckerna. Samtidigt skiljer de sig åt på en rad punkter som tyvärr inte ryms i denna essä. Där krävs nog en hel avhandling...

Primärlitteratur

- Alcott, Louisa May (1870): *En gammaldags flicka*. Stockholm: Fahlstedt.
- Austen, Jane (1993): *Northanger Abbey*. Lund: Studentlitteratur.
- Bornebusch, Josephine (2014): *Född fenomenal*. Stockholm: Bonnier Carlsen.
- Bredow, Katarina von (1991): *Syskonkärlek*. Stockholm: AWE/Geber.
- Cederborg, Staffan (2016): *Blodvittring*. Bromma: Opal.
- Dahlgren, Helena (2017): *Orkidépojken*. Stockholm: Constant reader.
- Eurén-Berner, Lisa (1932): *Fröken Sprakfåle. Berättelse för flickor*. Stockholm: B. Wahlströms bokförlag.
- Forssman, Edith (1899): *I ungdomsår*. Helsingfors: G. W. Edlunds förlag.
- Hedman, Sofia (2015): *Kära dagbok (jag batar dig)*. Trollhättan: Kikkuli förlag.
- Kolterjahn, Marika (1999): *I väntan på liv*. Stockholm: Tiden.
- Krantz, Klara (2013): *Ge mig arsenik*. Stockholm: Alfabeta.
- Krusenstjerna, Agnes von (1917): *Ninas dagbok*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Kuylentierna-Wenster, Elisabeth (1927): *Sex friska viljor. Berättelse för unga flickor*. Stockholm: Åhlén & Åkerlund.
- Lagerlöf, Selma (1932): *Dagbok för Selma Ottilia Lovisa Lagerlöf*. Stockholm: Bonnier.
- Montgomery, Lucy Maud (1955): *Emily*. Lund: Gleerups.
- Nordström, Ester Blenda (1921): *15 år. Några blad ur en rackarunges liv*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Novák-Rosengren, Ralf & Santesson, Anita (2013): *5768 visningar på Youtube*. Stockholm: Podium.
- Rhoden, Emmy von (1888): *I pensionen. Berättelse för unga flickor*. Stockholm: Bonnier.
- Svedenborg, Hedvig (1921): *Hannas dagbok*. Stockholm: Åhlén & Åkerlund.

Sekundärlitteratur

- Andersson, Maria (2020): *Framtidens kvinnor. Mognad och medborgarskap i svenska flickböcker 1832–1921*. Göteborg: Makadam.

- Bernhardsson, Katharina (2010): *Litterära besvär. Skildringar av sjukdom i samtida svensk prosa*. Lund: Ellerströms.
- Bherer, Valerie (2017): "Girls Write Back. Feminism and Disordered Writing", *Gender(ed) Identities. Critical Rereadings of Gender in Children's and Young Adult Literature*, red. Tricia Clasen & Holly Hassel. New York: Routledge, s. 268–280.
- Friddle, Megan E (2016): "From Betsy-Tacy to the Blog. Diary-Keeping, Self-Narrative and Adolescent Identity in American Girls' Books", *Girls' Series Fiction and American Popular Culture*, red. LuElla D'Amico. Lanham: Lexington Books, s. 165–186.
- Österholm, Maria Margareta (2012): *Ett flicklaboratorium i valda bitar. Skeva flickor i svenskspråkig prosa från 1980 till 2005*. Årsta: Rosenlarv.
- Österlund, Mia, Söderberg, Eva & Formark, Bodil (2013): "Litteratur och konst som flickforskningens teoretiska språngbräda", *Flicktion. Perspektiv på flickan i fiktionen*, red. Eva Söderberg et al. Malmö: Universus Academic Press, s. 11–25.

Tomboyen – mellem queer repræsentation og heteronormativ funktion. Et indblik i et genrestudium af den fantastiske fortællings køns- og seksualitetsopfattelse

Rikke Ulvedahl

Tomboyen er emblematiske for køns- og seksualitetsopfattelsen i den fantastiske fortælling i dansk børnelitteratur. På dansk kaldes tomboyen for drengepige hvilket er en nøgtern, men også en utilstrækkelig beskrivelse. Ifølge børnelitteraturforsker Michelle Ann Abate (2008) er tomboyen et ukonventionelt pigebarn, der udspringer af det 19. århundredes amerikanske kultur. Dertil har svenske børnelitteraturforsker Eva Wahlström (2011) peget på, hvordan ”fria flickor” indfandt sig i mellemkrigstidens børnelitteratur og fungerer som forlæg for den nutidige nordiske udgave af tomboyen. Til trods for tomboyens i udgangspunktet ikke-normative udtryk, har figuren alligevel undergået en vis normalisering: I kølvandet på første verdenskrig og op gennem 1900-tallet opstod der tilsyneladende en samfundsmæssig konsensus om en opblødnings af pigelivets restriktioner. Denne kønspolitiske udvikling kom også til udtryk i tidens litteratur, der i tiltagende grad inkluderede tomboys, f.eks. i klassikere som Louisa May Alcotts *Little Women* (1868–1869) og Laura Ingalls Wilders *Little House*-serie (1932–1943),

og i nordisk sammenhæng Karen Michaëlis' *Bibi*-bøger (1929–1939), Ester Blenda Nordströms serie om *Annmari* (1919–1933) og sidenhen i Astrid Lindgrens forfatterskab. Det er nu så almindeligt for piger at gå i bukser, dyrke sport og have kort hår, at langt de fleste nutidige pigebørn på den ene eller anden måde kan placeres i et spektrum af ”tomboyishness” (Abate 2008, xxiii).

Kulturhistorisk set er tomboyen altså affødt af feministiske tendenser i samfundet, hvilket jeg i mit ph.d.-projekt *QUEER: Køn og seksualitet i dansk børnelitteratur 2000–2024* argumenterer for forsat er tilfældet i dag. Som arbejdstitlen insinuerer, er projektets formål at undersøge den litterære gestaltning af køn og seksualitet i den fantastiske fortælling for børn i det 21. århundrede i en queerteoretisk optik. Det er projektets hypotese, at samfundsmæssige normændringer vedrørende køn i dag optræder i genren på en sådan måde, at der nu kan tales om en kritisk opbyggelig konstruktion og dekonstruktion af genrekoder i den fantastiske fortællings kønsopfattelse. Tomboyen udgør et centralt argument for denne hypotese: Hun er forsat et litterært udtryk for samtidige kønspolitiske tendenser, der i det 21. århundrede især centrerer om queer opfattelser af køn og seksualitet. Men denne repræsentation af kontemporære køns- og seksualitetsopfattelser modereres, struktureres og problematiseres i en kompleks relation med den fantastiske fortællings dikotomiske opbygning og narrative konventioner. Med andre ord har tomboyen udgjort en central enhed i den fantastiske fortællings tematiske og strukturelle udvikling de sidste ca. 20 år.

Den nutidige tomboy kan ikke alene tolkes som et brud med fordums victorianske kønsnormer, men en dynamisk fejlclitering af den heteroseksuelle matrices logikker om feminitet og maskulinitet. Matrizen skal her forstås som en kulturel konstruktion, som individet indskrives i allerede fra fødslen: Barnet tildeles et kvindekøn, hvilket det livet igennem forpligtes til at efterleve gennem et feminint kønsudtryk, der endvidere indikerer en romantisk og seksuel tiltrækning af det mandligt maskuline. Jeg betragter altså ikke kun tomboyen som en drengepige, men som en potentiel invalidering af det heteronormative mønster mellem krop, subjektivitet og seksualitet, som matricen foreskriver. Jack Halberstams bud på en queer kønstaksonomi fremsat i *Female Masculinity* (2018) er særlig interessant for denne betragtning. Han reflekterer over kvin-

delig maskulinitet som et overordnet kønsbegreb, der på en gang synliggør mand/maskulin og kvinde/feminin som en utilstrækkelige kønstaksonomi og samtidig påkræver nye og foranderlige køns kategorier, der tager højde for det komplekse sammenspil, som udgør et individs køn: For eksempel "stone butch", "soft butch", og "transgender butch" (s. 117). I denne nonbinære optik udgør tomboyen en særlig temporær typologi, fordi pigebarnets maskuline tendenser endnu ikke er blevet undertrykt eller fremmedgjort af voksenlivets normative kønsopfattelser.

Et interessant eksempel på tomboyens undergravende potenti-ale er Alex Uths fantastiske fortælling *Mulm – det hungrende mørke* (2020). Bogen handler om den 17-årige Kari og hendes 11-årige lillebror Silas, hvis forældre er sporløst forsvundet. Mod deres vilje skal de bo hos deres bedstefar i det mystiske, isolerede samfund på klosterøen Virkø, der ligger ensomt og isoleret i Østersøen. Karis definerende karaktertræk er aggression, hvilket i en konventionel optik betegner en maskulin psykologi. Det er derfor også denne aggression, som er hovedargumentet for at tolke hende som en tomboy. Kari dræber ikke nogen eller udøver vold, men hun har utvivlsomt lysten til det, især når de gådefulde voksne forsøger infantiliserer hende: "Lige et sekund havde hun lyst til at kaste kaffe i hovedet på ham. Dem og deres fucking løgne." (Uth 2020, 192). Karis aggression tager til som historien skrider fremad og har en decideret rovdyragtig effekt på hendes kønsudtryk.

Beboerne på Virkø har evnen til at forvandle sig til dyr, som et hamskifte der udspringer af individets specifikke kombination af krop og subjektivitet. Det mest udtalte argument for denne tolkning er "kæmpekvinde" Svea, der kan forvandle sig til en mægtig brunbjørn, hvilket afspejles i hendes menneskelige skikkelse:

Alt ved hende var stort og langt og benet, som om der var gået den dobbelte masse af et almindeligt menneske til at modellere hende. Hun havde et bredt, kantet hoved med en lang, bred næse og høje brede kindben. Hendes arme og ben var lange og store, og hendes skuldre var brede som en mands. Hun måtte være utroligt stærk. Alligevel havde hun lagt sine massive ben over kors med en uventet feminin bevægelse (s. 30).

Bjørnens styrke og enorme statur afspejles tilsyneladende i Sveas menneskelige form, der på uventet vis dissonerer med hendes tildelte

køn som kvinde. Til trods for den forundring, Kari udtrykker i ovenstående citat, virker Sveas maskulinitet dog ikke uautentisk. Tværtimod, på Virkø udfører Svea det tungeste fysiske arbejde, og påtager sig selvfølgelig en beskytterrolle over for Kari og hendes lillebror Silas. Svea er altså butch i sammenligning med konventionelle kønsopfattelser, men hendes specifikke kønsudtryk er normaliseret og funktionelt på Virkø. Teksten inkluderer også en feminin pendant til Sveas mægtige rovdyr i form af hjorten Jormund, der som menneske er "[m]idaldrende, med lyst, halvlangt hår og et smalt ansigt med fine træk, klædt i et sommerligt hørjakkesæt" (205). De dyriske metamorfoser betegner altså en kønsidentitet på Virkø, hvor feminitet og maskulinitet ganske vist tager udgangspunkt i kroppen, men ikke er begrænset af et binært modsætningsforhold mellem mand og kvinde eller menneske og dyr. Forvandlingerne udspringer i stedet af et specifikt sammenspil mellem indhold og udtryk, hvor Sveas maskuline styrke og statur producerer en mægtig bjørn, mens Jormunds blide feminine træk producerer en elegant og smidig hjort. På én gang fremstår den magiske metamorfose som radikal kønsperformance og naturnær autencitet. I overensstemmelse med Virkøs subversive naturlov producerer Karis aggressive og stædige væsen i bogens slutning også et dyrisk kønsudtryk: "Hun mærkede en knurren vokse frem i sin strube – mærkede det mørke i hende kværne rundt og svirpe vredt med halen. Det voksede indtil hun bare ønskede, at hun kunne sætte det fri – skifte, skifte ham... få og rive og..." (327). Fortællingen slutter på denne cliffhanger, og læseren får ikke at vide, hvilken type rovdyr, Kari kan skifte til – om end dette citat peger på en ulv, som i romanen på iøjefaldende vis antages for uddød blandt hamskiftere. Alex Uth gik bort inden bogens udgivelse, og spørgsmålet forbliver derfor uforløst. Ikke desto mindre viser citatet, hvordan Karis indre rovdyr knytter specifikt an til hendes tomboyisme som en dyrisk queerness.

Lillebroderen Silas er blind og plages af epileptiske anfald. Grundet sit handicap har han behov for særlig omsorg og opmærksomhed, hvilket, til hans store irritation, positionerer Kari som en moder. En væsentlig del af Karis tomboyisme er knyttet til dette ansvar, som hun har fået tildelt i kraft af forældrenes utilstrækkelighed: "Vi klarer os fint selv. [...] jeg har passet min

lillebror flere gange, end du nogensinde kan forestille dig” (16). Ifølge forskere som Abate, Tison Pugh (2010), Shawna McDermott (2019) og Halberstam (1999), så har der lige så længe som der har eksisteret kulturelle skildringer af tomboyen også eksisteret metoder til at tæmme hende. ’Tomboy taiming’ beskriver forskellige metoder, der kan motivere eller tvinge tomboyen til at kapitulere sine maskuline egenskaber og ambitioner om styrke, handlekraft, selvstændighed og ligeberettigelse til fordel for en konventionel feminin rolle. Disse tæmningsstrategier tages typisk i brug, når puberteten indfinder sig, og tomboyens krop antageligvis begynder at afspejle den konventionelle forståelse af det køn, hun er blevet tildelt ved fødslen. I litteraturen er moderskab og ægteskab de mest almindelige tæmningsstrategier, og ifølge McDermott, som har lavet en fascinerende læsning af bl.a. *Mean Girls* (2004) og *Hunger Games* (2008–2010), så er legemsskade og vold rettet mod tomboyen også en metode, der har en lignende narrativ funktion. Til trods for denne århundreder lange tæmningstradition, kompromitterer Karis ’moderskab’ ikke hendes maskulinitet i det omfang, man kunne forvente. Hendes omsorg artikuleres nærmere som en ekstrem beskyttertrang, der vækker hendes aggression og voldslyst og til sidst hendes indre rovdyr: ”Silas fik gåsehud. Det var ikke hendes stemme. Ikke hans storesøsters stemme. Noget var rykket ud, mens han havde været væk, og noget andet var rykket ind, noget langt mere farligt.” (Uth 2020, 306). Karis omsorg fremstår ikke som en feminin egenskab, men en maskulinisering, der bevirker et langt mere radikalt kønsudtryk end det er tilfældet hos andre danske tomboys i genren f.eks. Dina fra Lene Kaaberbøls *Skammer*-tetralogi (2000–2003) og Saga fra Cecilie Ekens trilogi *Karanagalaksen* (2018–2019).

I en heteronormativ optik er konsekvensen af Karis subjektivitet et begær rettet mod det feminine og en formodning om en lesbisk seksualitet; moderskabet tæmmer ikke Karis maskulinitet, tværtimod sætter denne sociale rolle Karis vildskab fri. Andre stabiliseringsprocesser er derfor påkrævet for, at hun forsat kan afkodes som heteroseksuel. Ægteskabet er som nævnt et overbevisende argument for tomboyens kapitulation til feminine konventioner og nogle af den angelsaksiske litteraturs mest berømte tomboys er underlagt dette motiv, herunder Jo March fra *Little Women* og

Laura Ingalls i *Little House*-serien. Om end det ikke altid ender i decideret ægteskab (hvilket til dels kan begrundes med pigebørnenes typisk umyndige alder), så er variationer af dette motiv også i høj grad til stede i den fantastiske fortælling i dansk børnelitteratur. De tomboyske pigebørn i f.eks. *Skammer*-tetralogien og *Karanagalaksen* indgår afsluttende i heteroseksuelle relationer med cismænd. Dette er også tilfældet for Kari, der forelsker sig i Jalen, en smart, velhavende og ”eksotisk” mand i starten af tyverne med sin egen motorcykel (167).

Det er ikke min betragtning, at kvindelig maskulinitet nødvendigvis defineres af lesbisk begær. Tværtimod er det, som Halberstam skriver, en homofobisk antagelse, at maskulinitet hos kvinder automatisk resulterer i lesbianisme: ”The masculine heterosexual woman need not be viewed as a lesbian in denial; she may merely be a woman who rejects the strictures of femininity” (Halberstam 2018, 59). Synspunktet er heller ikke, at tomboyen skal være homoseksuel eller transkønnet for at kunne producere et progressivt kønsudsagn. Inddragelsen af en binær romantisk relation bliver dog problematisk og underbygger heteronormative kønsopfattelser, når det er den eneste begærsretning, der skildres i børnelitterære universer, der eksplicit beskæftiger sig med seksualitet og romantik – hvilket er tilfældet i *Mulm* med forlæg i *Skammeren* og *Karanagalaksen*. Det er især nærliggende at tolke Karis romantiske relation med en cisman som et forsøg på at tæmme hendes maskuline egenskaber, idet Jalen ofte skildres som en alfahan: Han overtager lederskabet og redder situationen, når den ellers viljestærke Kari er for rådvild til at handle, og Silas mistænker ham endda for at underminere hans maskulinitet: ”Hver gang Jalen skiftede gear, stødte hans knoer mod Silas’ ben. Silas var ikke sikker på, om det var med vilje eller ej” (Uth 2020, 224). Det virker derfor heller ikke tilfældigt, at Jalen er bevidstløs og derfor fysisk ude af stand til at sætte sin vilje igennem, i samme øjeblik som Karis indre rovdyr nærmer sig overfladen. I fraværet af en stærk mand kan ulven Kari ikke tæmmes. Man kan gisne om, at hvis Alex Uth havde nået at skrive en to’er, kunne Jalen måske være forblevet bevidstløs, så Kari til fulde kunne udleve sit queerpotentiale.

Som jeg ser det, er tomboyen som litterær figur et spørgsmål om dissonans mellem krop og subjektivitet, der defineres i et spektrum udspændt mellem naturlige og unaturlige afvigelser fra kønskonventioner. Den naturlige tomboy er som resultatet af en kulturel normalisering genkendelig og relaterbar, hvilket f.eks. Astrid Lindgrens *Ronja Rövardotter* (1981) er emblematiske for. Den naturlige tomboy udspringer af en romantisk forståelse af barndom og barnet som et autentisk og indsigtfuldt væsen, der i slægtskab med 1800-tallets digtere ofte har en særlig, vitalistisk forbindelse til naturen. Og det har Kari egentlig også; men hendes dyriske metamorfose denoterer nærmere en radikal maskulinitet, der i en queeranalytisk tolkning er så overbevisende proto-butche, at hun må stabiliseres i en heteroseksuel relation med en maskulin mand for forsat at være kulturelt genkendelig. Hun er således i højere grad orienteret mod den 'unaturlige' tomboy, hvad Halberstam beskriver som "punk tomboy" (Halberstam 1999, 170). På *Mulms* omslag, illustreret af Aske Schmidt Rose, fremgår Kari sågar med en knyttet næve ikklædt en *Ramones* tanktop.

Både den naturlige og unaturlige tomboy afspejler dog køn som en kontekstuel og ikke præskriptiv værdi. Kari, Dina, Saga og Ronja er alle komplekse individer, der kan afkodes som feminine eller maskuline alt efter hvilket socialt fællesskab, de befinder sig i. De defineres ikke af et binært forhold mellem mand og kvinde, men et modsætningsforhold mellem børn og voksne. Heteronormative kønskonventioner fremstår mest af alt som en voksenkonstruktion, som pigebarnet er frigjort fra, indtil puberteten bibringer sociale stabiliseringsprocesser.

Ifølge McDermott, er det dog ikke nødvendigvis en god ting, at tomboyen så åbenlyst blotlægger kønskonformitet som en socialt konstrueret voksenopfindelse. Hun argumenterer for, at tomboylitteratur indskrives læseren i heteronormativ opdragelsesdiskurs ved at præsentere to muligheder for tomboyen: Udlev din queerness eller indfind dig i en konventionel feminin tilværelse. Den tomboytømning, vi ser i *Skammeren* og *Karanagalaksen*, peger på, at det konventionelle liv er at foretrække. *Mulm* åbner dog for en anden tolkning, netop fordi den sidste bemærkning om karakteren er en beskrivelse af, hvordan hendes indre kønsopfattelse arbejder sig op mod overfladen og er ved at manifestere sig uden på i form

af en ulv. Hvis historien var sluttet med, at Jalen havde genvundet bevidstheden, taget roret og sejlet mod solnedgangen, så havde udsagnet, i en seksualitetsdiskurs, været en anden. 'Slutningen' har en stabiliserende effekt på en tomboys queerpotentiale, når den centrerer om heteroseksualitet, en tolkning, der kun forstærkes i sammenligningen med andre fantastiske fortællinger.

I *Skammer*-serien er Dina brændt varm på fyrstesønnen Nicodemus, som ganske vist er en cismand, men ikke desto mindre fremstår langt mere feminin end det øvrige mandlige persongalleri, herunder Dinas desillusioneret krigerstorebror Davin. Hendes kærlighed for Nicodemus har tydeligt rod i hans bløde sind og selvopofrende natur; i kombination med Dinas fiksering på den hyperfeminine Carmian muliggøres en panseksuel, hvis ikke homoseksuel tolkning af hendes begær:

Carmians bukser var helt klart syet til hende. Og de var ikke spor for store. De sad fuldstændig tæt ind til hendes slanke ben og hofter og sluttede foroven i en slags snoreliv lige under hendes bryster. Og brysterne ... dem kunne man se en del af, for hun havde ikke snøret skjorten synderligt tæt. (Kaaberbøl 2003, 102f)

Queertolkningen bliver dog suspenderet i tetralogiens slutning, der udpensler en blomstrende romantisk relation til smededrengen Tano, der er sammenfaldende med en ydre tæmning af Dinas vildskab:

Jeg havde tårer i øjnene. Spændet var smukt, alt for smukt til mig. Men det var mig han havde lavet det til. Og han havde set på mit hår, og så havde han lavet det så selv mit tykke hestehår *blev nødt* til at sidde pænt. Det var det bedste. At han havde set så meget, og tænkt så meget. (370, min kursivering)

Forbindelsen mellem slutningen og heteroseksuel lykkediskurs er endnu tydeligere i *Karanagalaksen*, der i en afsluttende epilog beskriver Sagas tilværelse 12 år efter begivenhederne i bogen. Her sættes en fin narrativ sløjfe på en ellers kompleks fortælling om en interplanetarisk krig påbegyndt af en patriarkalsk og kvindefjendsk invasion, med en beskrivelse af hendes ægteskab til og det barn hun har fået med fyrstesønnen Illiarion. Tilsyneladende er det kvindens lod at gå på kompromis med sit potentiale, uanset hvilket eventyr,

hun har oplevet i sin barndom, eller i hvor høj grad tomboyens queerness var nødvendig for at redde universet.

Lene Kaaberbøls intention har sandsynligvis været at udtrykke en misundelse hos Dina gennem hendes betragtning af Carmians udseende. Nicodemus har netop en kompleks romantisk fortid (og nutid) med Carmian, og citatet kan således også læses som en erkendelse af, at Dina med sin præpubertære krop og alder umuligt kan konkurrere med den veludviklede unge kvinde. Men hvis vi isolerer ordlyden fra den antagelige forfatterintention (som desuden ikke har videre betydning i dette projekt), er det oplagt at tolke Dinas beskrivelse som proto-lesbisk begær. Faktisk vil jeg vove det argument, at hvis man uden forbehold afkoder citatet som et udtryk for misundelse og ikke begær, er det netop en tolkning i en heteronormativ diskurs: En diskurs, hvor der kun findes konflikt og ikke kemi mellem kvinder.

Jeg vil endnu engang understrege, at det er min tese, at et værks genremæssighed og køns- og seksualitetsopfattelse er uløseligt forbundet gennem narrative processer og konventioner, og jeg udtaler mig derfor kun om tomboyens funktion i den fantastiske fortælling specifikt. Når McDermott argumenterer for, at tomboyen præsenteres for to skæbner, en queer og konventionel identitet, lyder det som om, det er noget forfatteren har skrevet med en kønspolitisk intention, et utvetydigt ideologisk udsagn. Jeg argumenterer for, at denne heteronormative morale måske ikke er blottet for en kønspolitisk dagsorden, men det er også resultatet af en genre, der bygger på androcentriske og teleologiske narrative konventioner, som gennem sin litteraturhistoriske forbindelse til blandt andet folkeeventyret stadig påkræver en slutning, hvor hovedkarakteren lever lykkeligt til sine dages ende med det 'modsatte' køn. Stabliseringen af Dina og Sagas seksualitet fremstår uafviselig, fordi den netop struktureres af genrekonventioner styret af narrativt begær; et begær som Peter Brooks og Robert Scholes med flere har taget for givet som universelt, men, som Theresa De Lauritis (1984) og Susan Winnett (1990) har pointeret, er et mandligt heteroseksuelt begær; en antagelse om, at enhver slutning er ejakulatorisk, og enhver ejakulation er en slutning.

Fra et kontemporært og queeranalytisk standpunkt virker det såvel nærliggende som presserende at stille sig kritisk an til den

fantastiske fortællings skematisering af tomboyen – men det kræver en problematisering af den klassiske narratologis heteronormative logikker. Den heteroseksuelle slutning må suspenderes og en queer spekulation må startes. Inspireret af Uths uafsluttet slutning kan jeg ikke lade være med at spørge: Hvad nu hvis pigebørnenes maskulinitet greb om sig i takt med, at de voksede op? Hvad nu hvis Dina sagde til Tano ”nej tak til dit smykke, så vil jeg hellere klippe mit hår af?” Hvad hvis epilogen i *Karanagalaksen* fokuserede på Sagas arbejde som interplanetarisk diplomat og leder af sin hjemplanet fremfor hendes relation til en cismand, hvis eget queerpotentiale i lige så høj grad er blevet suspenderet gennem ægteskab og faderskab? Hvad hvis den heteronormative frygt for homoseksualitet holder stik, og Kari rent faktisk viser sig at være lesbisk? Er tomboyen en undergraver eller understøtter af heteronormative kønskonventioner? Kan det virkelig passe, at en genre, der konstitueres af mødet mellem realitet og magi ikke kan rumme autentiske queerkarakterer? Mit projekt er nyt, det empiriske felt er omfattende, og det er for tidligt for mig at besvare nogen af disse spørgsmål. Én ting er dog sikkert: Tomboyen er ikke til at komme uden om, når projektet er at karakterisere den fantastiske fortællings køns- og seksualitetsopfattelse i det 21. århundredes børnelitteratur.

Bibliografi

- Abate, Michelle Ann (2008): *Tomboys: a literary and cultural history*. Temple University Press.
- Eken, Cecilie (2018): *Karanagalaksen Log I: Styrke*. København: Høst.
- Eken, Cecilie (2018): *Karanagalaksen Log II: Tillid*. København: Høst.
- Eken, Cecilie (2019): *Karanagalaksen III: Forbund*. København: Høst.
- Halberstam, Jack (1999): Oh Bondage Up Yours! I M. Rottnek (Red.), *Tomboys & Sissies: gender nonconformity & homosexual childhood* (s. 153–179). New York: New York University Press.
- Halberstam, Jack (2018): *Female Masculinity* (2. udg.). Durham og London: Duke University Press.
- Kaaberbøl, Lene (2000): *Skammerens Datter* (2. udg.). København: Høst & Søn.
- Kaaberbøl, Lene (2001): *Slangens Gave* (3. udg.). København: Høst & Søn.
- Kaaberbøl, Lene (2001): *Skammertegnet* (3. udg.). København: Høst & Søn.
- Kaaberbøl, Lene (2003): *Skammerkrigen* (5. udg.). København: Høst & Søn.
- Lauretis, Teresa de (1984): *Alice Doesn't: Feminism, Semiotics, Cinema*. Indiana University Press.
- McDermott, Shawna (sommer 2019): The Tomboy Tradition: Taming Adolescent Ambition from 1869 to 2018. *Children's Literature Association Quarterly*, 44(2), s. 134–155.
- Pugh, Tison (2010): Eternal Childhood, Taming Tomboyism and Equina Erotic Triangles in Laura Ingalls Wilder's Little House Series. I T. Pugh, *Innocence, heterosexuality, and the queerness of children's literature*, s. 40–59.
- Uth, Alex (2020): *Mulm: Det hungrende mørke*. Calibat.
- Winnett, Susan (1990): Coming Ungstrung: Women, Men, Narrative, and Principles of Pleasure. *PMLA*, 105(3), s. 505–518.

Trygga rum och offentliga plattformar: En epilog om tjejtidningen *Starlet*

Kristina Öhman

Jag var den tystaste tjejen i klassen. Jag sa i stort sett inte ett ord i hela grundskolan. Jag hade inte organiserade aktiviteter eller hobbyer – jag tränade ingen idrott, spelade inget instrument, hade inga husdjur och var inte med i scouterna eller någon annan förening. Men det betydde inte att jag var passiv, jag gjorde blandband, ritade, kom på hela narrativ med mina dockor och kompisar. Jag klättrade i träd och samlade på klistermärken och läste böcker och tidningar, gjorde egna tidningar, fotograferade, jag lekte med smink och frisyrier. Jag gjorde pärlor av cernitlera, eget brevpapper med glitter, jag dagdrömde. Jag visste aldrig riktigt vad jag ville bli när jag blev stor. Jag oroade mig inte så mycket för det, jag hade alltid kunnat roa mig själv och skulle väl kunna hitta på någonting att göra som vuxen också.

Vad jag däremot visste var att jag tyckte om att kommunicera, trots att jag var ganska tyst. Jag prövade olika sätt att skriva på – brev, dagbok, dikter, noveller, stafettskrivning. Jag tyckte också om att läsa vad andra skrev, tyckte, tänkte. När jag hittade *Starlet* kände jag att jag hade stött på något alldeles speciellt. Här fick tjejer från hela landet prata.

Så skrev jag i min fältdagbok, under mitt avhandlingsarbete om *Starlet*. Tidningen publicerades mellan 1966 och 1996, och har kommit att bli en del av svenska tjejers kulturhistoria. *Starlet* var en tjejtidning – eller kanske en ungdomstidning som i stor ut-

sträckning riktade sig till tjejer. Men trots att den marknadsfördes som ungdomstidning är det som tjejtidning den är ihågkommen så jag har i min forskning följt den linjen och det språkbruket. Det var också själva premisen för min doktorsavhandling *Ett tjejligrum. Tidningen Starlet 1966–1996* (2023). *Starlet* lästes framför allt av tjejer, handlade i stor utsträckning om tjejer och det var även till största delen tjejer som skrev in till tidningen och var med och producerade material. Jag insåg tidigt betydelsen av tjejbegreppet – det här materialet handlade inte om flickor eller kvinnor, utan om *tjejer*. Begreppet ringar in en viss klass, en viss informalitet, och framför allt var det så läsarna själva såg och beskrev sig själva. *Starlet* handlade om sina läsare, och producerades också i påtaglig grad *av* dem.

Till min stora förtjusning upptäckte jag som barn att den här tidningen innehöll många olika läsardeltagande inslag. Konsumenterna kunde bli producenter, och uppmuntrades att skicka in texter av olika slag under hela tidningens utgivning, allt från brevvän-sannonser och film- och boktips till läsarnoveller och insändare. Flera sidor i varje nummer utgjordes av läsarnas material. Därtill fanns icke-fiktiva inslag som någon intervju, kanske en kortare artikel, och gör det själv-tips. Slutligen fanns också den renodlade fiktionen, och till denna hör det material som är bäst ihågkommet av före detta läsare och icke-läsare, nämligen serierna. Varje nummer innehöll serier av olika genrer: den typiska kärleksberättelsen fanns givetvis där, men under 1970-talet utvidgades mängden motiv påtagligt. Historiska serier, med händelseförlopp förlagda i fiktiva eller verkliga historiska skeenden och miljöer; scifiserier, serier med tydliga sensmoraler, seriösa ämnen som åttstörningar, krig, död, tonårsgraviditeter och missbruk förekom alla i *Starlet*, jäms med serierna om klassdiscon och sommarlovsresor. Ett förtroende för läsaren och dennes kompetens framträdde, den vuxna redaktionen förstod inte dessa tyngre ämnen och litterära skildringar som ointressanta eller svårbegripliga för den unga *Starlet*-konsumenten. Emedan kritiker av tidningen gärna beskrev den som trivial och fördummande, och läsaren som passiv och ytlig, så har både redaktion och *Starlet*-läsare tvärtom vittnat om en reflexiv, förkovrande och kritisk läsning (Öhman 2023).

Sedan jag som nioåring fått min första *Starlet*-tidning i julklapp började jag snart att samla på tidningen. Nu har jag en omfattande samling, där många exemplar är tidningar som jag hittat på loppmarknader. I dessa begagnade exemplar syns spår av konsumtion – en tidigare ägare har klistrat in en liten hemmagjord pappersficka i sin *Starlet*. Någon annan har suttit och noggrant färglagt de svartvita serierutorna. Somliga har kommenterat seriehandlingen i marginalen, eller ringat in olika svar på testerna direkt i tidningen. Vissa läsare har rivit ur lätttexterna eller klippt ut bilderna av sina favoritkändisar, för att sätta upp på väggen. Andra har sparat sina tidningar omsorgsfullt, många av mina begagnade exemplar ser närmast ut att vara i nyskick. Jag känner igen den praktiken från mitt eget samlande i tweenåldern: De här tjejtidningarna var *mina*. Andra tidningar, som *FRIDA* och *Mitt Livs Novell* hade tunna ryggar och tillät inte att man ställde dem på en hylla, så de fick ligga i prydliga högar på skrivbordet och i lådor. *Acke*-tidningarna var också tunna, de stod i mina svarta tidskriftssamlare av plast, så fullpackade att risken för sprickning låg över mig varje gång jag försiktigt försökte sätta in en tidning till. *Starlet*, däremot, var mindre och kompaktare. Det knubbiga pocketformatet gjorde att de kunde stå uppradade på en hylla, med ryggen utåt. Jag ställde upp dem noggrant efter år och nummer i mitt gröna bokställ av trä – en hel årgång och några till rymdes i denna. Varje nummer hade en ny, bjärt färg på ryggen, och STARLET stod i versaler, följt av nummer och årtal. Dessa ryggar gjorde min samling både prydlig och prydande där den stod, varsamt ordnad på skrivbordshyllan.

För vissa var tidningen således ett ting att bevara, för andra var den ett bruksföremål att riva ur och rita i. Det finns många sätt att vara konsument på, och alla tycks betydelsefulla. När jag föreläser om *Starlet* kommer 1960-, 70-, och 80-talisterna – de flesta av dem kvinnor – och vill bli påminda och berätta om sin *Starlet*-läsning och sina *Starlet*-minnen. Det var genom *Starlet* många lärde sig, genom *Starlet* de började sin yrkesbana, genom *Starlet* de tog spjörn mot bilden av tjejkultur och tjejer som kulturella konsumenter. I avhandlingen intresserar jag mig för såväl konsument- som producentperspektivet i *Starlet*. Vad som fångar mig med det delade, eller överlappande, konsument- och producentperspektivet där läsarna är både och är att det blir mer än en produkt för läsning,

det blir ett rum och ett sammanhang för tjejer. Den köbildning av nu vuxna kvinnor som vill diskutera sin *Starlet* med mig såväl efter föredrag som på sociala medier indikerar att tidningen slog an något hos publiken, trots att det gjorde dem till målbild för kritik från olika håll. Många minns hur förlöjligade de blev av killar, föräldrar, lärare. De berättar om hur de tjuvläste *Starlet* hos kompisar, bortom klandrande blickar. Sedan mitt forskningsprojekt avslutats och försvarats har jag reflekterat vidare kring vad jag hade kommit fram till. Vad visade min avhandling – och reaktionerna på den – egentligen? Den här essän är en slags retrospektiv epilög där jag ser tillbaka på mitt möte med denna tjejkultur, och med dem som var mitt uppe i den.

Starlet som gemenskap

Under mitt arbete med avhandlingen undrade jag varför *Starlet* gavs ut så länge som 30 år, när många andra tjejtidningar lanserades och lades ner under samma period. Jag såg tidigt en slags gemenskap i tidningen, och *Starlet* blev ett utrymme som läsarna nyttjade på olika vis. Jag fann att den här gemenskapen skapades från två olika riktningar: *externt* respektive *internt*. En extern gemenskapande kraft kan man se redan i tidningshyllan, där tidningar riktade till flickor, tjejer, kvinnor, damer, tanter får sin egen sektion. Alla flickor, tjejer, kvinnor, damer antas ha samma intressen, sett till hur den här mediesektionen är strukturerad (McRobbie 1978). En gemenskap bildades således redan där, i tidningshyllans distinkta tilltal, innan *Starlet*-tidningen ens var införskaffad. Det handlade om en syn på tjejer och tjejskap, som *Starlets* konsumenter och producenter tycktes vara tämligen medvetna om.

Förminskande föreställningar och uppfattningar om tjejs popkultur och litteratur var naturligtvis ingenting unikt för *Starlet*, en problematiserande debatt om flickors läsning kan man spåra till åtminstone 1800-talet, och samma kritik applicerades på *Starlet*-tidningen under hela dess utgivningsperiod. *Starlet* mötte löpande klander och beskrevs som löjligt dravel. I viss mån omtalas den fortfarande så, decennier efter nedläggningen, och har därför

kommit att klä skott och bli en symbol för dålig litteratur, dålig läsning och följaktligen också den dåliga läsaren.

Detta bemöttes av både redaktion och läsekrets. I ett nummer från 1984 skrev redaktionen en liten inledande text till det nummer där de berättade att lärare och föräldrar hade hört av sig och kritiserat *Starlet*, varpå redaktionen gav sitt eget svar på detta:

En stor del av *Starlet* bygger på brev från er läsare, men er verklighet passar tydligen inte lärarna. Att *Starlet*-läsarna inte läser böcker är så dumt att vi knappt orkar bemöta det. [...] Vår ambition är att göra en underhållande tidning. Det hindrar inte att vi också står på barrikaderna när det gäller jämlikhet mellan könen! Killar och tjejer är lika mycket värda – självklart! Visst gör vi missar, men vi jobbar också med att få bort fördomar. (*Starlet* 8/1984)

Ett svar från läsekretsen publicerades också en tid senare:

Nu är jag arg! I *Starlet* nr 8 så skrev redaktionen att föräldrar och lärare hörde av sig och sa att *Starlet* inte var bra, vare sig på det ena eller det andra viset. Om nu där finns dom som inte gillar *Starlet*, så säger jag bara: SKIT I ATT LÄSA DEN DÅ! Vi som gillar tidningen ska få fortsätta att göra det utan att bli påhoppade! (*Starlet* 24/1984)

Det här klandret riktat mot tidningen, och följaktligen också mot läsarna, blev således en gemenskapande kraft. En gemenskap uppstod när produkt, producent och konsument blev målbild för utomstående föreställningar om dem. Denna upplevelse av sammanhållning skapades även genom en intern riktning. Konsumentgruppens kännedom om och känsla av att de läste och lästes av andra konsumenter, att de ingick i ett sällskap och konsumerade texter som var producerade av andra unga tjejer runt om i landet var centralt för hur det här tjejtidningsmaterialet kunde bära signifikans för ungdomarna. Detta framträder i alla de insändare och andra läsarproducerade inslag som tidningen tillät, där läsarna diskuterade sinsemellan och riktade sig till varandra med frågor och funderingar. Läsarna framstår som en central resurs i *Starlet*-gemenskapen, vilket blir påtagligt genom läsekretsens eget skrivande som var riktat till andra läsare.

Min informant Maria pratade om *gnistan* som en viktig faktor med *Starlet*. Hon började som *Starlet*-läsare innan hon blev novellförfattare för tidningen, och upplevde att hon äntligen hade ett forum där hon kunde göra sin röst hörd, i ett begränsat medielandskap där det annars togs för givet att alla texter en ung tjej konsumerade var skrivna av någon annan, nästan undantagslöst av vuxna. Läsare kunde skicka in läsarnoveller till *Starlet*, och författarna som publicerades mottog ett honorar för sitt bidrag. Det var alltså inte ett obetalt kreativt arbete som de deltagande läsarna ägnade sig åt, utan det kunde bli ett lukrativt tillskott till veckopengen. Maria menade att *Starlet* slog an en gnista, blev ett slags kreativ katalysator och tillhandahöll en plattform och en scen för ungdomarnas eget offentliga skapande. Deras noveller eller dikter behövde inte längre stanna i det lilla skrivhäftet i skolan, eller dagboken i nattduksbordet, utan kunde publiceras och läsas av en publik.

Även andra informanter vidhåller att *Starlet* tillhandahöll en säker plats för tjejers skrivande och kreativa praktiker. Tjejerna kunde genom sitt skrivande utforska vissa ämnen i vad som upplevdes som ett tryggt rum. Det var både spännande och förlösande att få experimentera med ämnen som de kanske inte annars kunde diskutera med vänner, eller i sina olika sammanhang (såsom skolan eller familjen). *Starlet*-läsarna fick utforska tillvaron genom både eget och andras skapande, och kunde begrunda nya erfarenheter och ämnen enskilt och tillsammans med andra. Lejonparten av läsekretsen utgjordes av tjejer i åldern 10–14, en period i livet när nya upplevelser, känslor och tankar närmast radas upp i vardagen. Att få läsa och skriva om dessa nya erfarenheter och funderingar, oavsett om det gäller tankar kring miljöfrågan och en annalkande dystopisk framtid, klassdiscon eller mobbning i skolan framstår *Starlet* i mitt material som en resurs för personlig utveckling och informell bildning. I *Starlet* kunde läsarna lära sig om känsloliv, stora frågor och nya sammanhang och bli vad en av mina läsarinformeranter beskrev som *en guide i ett svårgreppbart tonårsuniversum* (Öhman 2023).

Här fanns ett popkulturellt material som handlade om tjejer; utöver att det producerades *för* och *av* dem. Jag fann att en påtag-

lig del av attraktionen låg i denna faktor. I andra popkulturella sammanhang ingick tjejer framför allt i periferin, i bakgrunden, eller som objekt. Eller så fanns de inte med alls och tjejläsarna var tvungna att göra ett slags perspektivskifte som underordnade grupper ofta måste göra när de ska konsumera popkultur. Men här handlade det om tjejer, tjejers praktiker, frågor, miljöer, och det fordrades ingen förklaring. Att viktiga samtal eller verbala kraftutmätningar sker på toaletten; eller att man inte lämnar sin tjejkompis när man är ute tillsammans framstod som tämligen självklart i dessa serier och behövde inte motiveras (se Öhman 2022). Med undantag för seriernas illustrationer, vilka till största delen tecknades av män, så var tjejernas perspektiv det dominerande i *Starlet*, och det var en ambition som redaktionen också hade. Här var det intressant vad tjejerna tyckte, tänkte och sa, det skulle handla om dem och de fick synas och höras. *Starlet* blev ett forum för tjejers erfarenheter, vilka framstod som meningsfulla.

Starlet som socialt medium

Starlets forumfunktion för läsarnas eget skrivande tillät också ett kontaktsökande, där läsarna kunde vända sig till både en föreställd gemenskap (jämför Anderson 1993) – som utgjordes av alla de andra namn- och ansiktslösa läsarna, som man ändå var medveten om fanns där – såväl som en faktisk gemenskap. Det sistnämnda förekom när någon skrev in till *Starlet* och sökte eller direkt vände sig till en specifik mottagare, som man trodde, visste eller hoppades läste *Starlet*. Utflyttade kompisar vars adress man hade tappat bort, eller hälsningar med internskämt till specifika vänner. Med det sistnämnda synliggörs attraktionen med det offentliga forumet – det var inte bara lockande att få höras, utan också att få synas. Det handlade inte bara om *vad* man sa, utan *att* man överhuvudtaget sa någonting och blev publicerad var spännande. En av mina informanter vittnade om att det till och med var spännande när ens vän hade fått någonting publicerat (Öhman 2023), så man kan inte överskatta hur ätråvärd den här publikationsmöjligheten var. Flera minns befrielsen i att få synas och höras i sin egen rätt,

och tjejkaraktererna i fiktionen var inte förpassade till sekreterare, svartsjuka flickvänner eller arga hustrur, som i många andra serier.

Men ibland hade man inte en uttalad mottagare i åtanke utan ville bara ropa ut något, efterfråga råd eller erbjuda tips och stöd till den här gemenskapen som man inte kände personligen men som man ändå var medveten om. Och på något sätt kände man *viss*t till gemenskapen personligen, eftersom man hade fått ta del av så många privata ämnen och berättelser från den. Det var i stor utsträckning privata ämnen och frågor man ställde och svarade på i detta offentliga sammanhang. Kroppar beskrevs i detalj, för att man så förtvivlat gärna ville veta om man var normal. Ska man se ut så här, ska kroppen bete sig så här, är det här något farligt, har någon varit med om samma eller kan säga hur det egentligen ska vara? Men också privata erfarenheter, hemförhållanden, de där jobbiga tankarna och svåra frågorna. Hur ska man hantera att ens föräldrar skiljer sig? Att ens mamma är missbrukare? Att man blir retad i skolan varje dag, att man inte orkar. Att man hatar sin kropp, att andra hatar ens kropp, ens storlek, ens färger.

Hur ska man förhålla sig till döden, till rasism, till miljöfrågor och krig? Läsarna tog del av samhällsnyheter och försökte förstå alla dessa stora frågor – som de kanske upplevde framför allt vara vigda för vuxnas diskussion – och tog med sig sina tankar och resonemang till *Starlet*. Marianne funderade år 1969 på den nyligen inträffade månlandningen, och undrade om det var rätt sätt att prioritera statliga medel (Öhman 2023). 1979 hade en dramatisering om Förintelsen sänts på tv, och insändare som ville reflektera kring och diskutera detta vällde in till *Starlet* (Öhman 2023). Personliga hållningar, åsikter, rädslor ventilerades om högt och lågt, brett och smalt, i trettio år.

Privata ämnen, platser och tankar beskrevs och avhandlades på en offentlig plattform. Det framkom att hemmet inte alltid var ett tryggt sammanhang, och den trygga vrån tycktes för många i stället utgöras av *Starlet*, ett rum för stöd och tröst. *Starlet* blev således ett socialt medium innan internet fanns i allas hem och telefon, där läsarna var såväl konsumenter som producenter och kunde synas och höras. En föreställd och en faktisk gemenskap producerades varje vecka i den här lilla knubbiga tidningen, som har beskrivits som menlös och ingenting att bry sig om. Samtidigt gavs den ut

i trettio år, så något med den måste ha tilltalat en läsekrets, trots att många av dess mest distinkta sidor delades av andra tidningar vid tiden. *Starlet* var aldrig helt unik, men likväl var den en enorm storsäljare när andra tjejerietidningar knappt hann lanseras innan de lades ner igen. *Starlet* höll, tills den inte längre gjorde det. Fast den försvann egentligen inte, den ersattes bara av andra medier och kommunikativa resurser.

Tjejers nya rum

”Finns det någonting som *Starlet* numera?” är en av de vanligaste frågorna jag får. I tidningsväg gör det inte det, tvärtom har tjejtidningen närmast försvunnit från tidningshyllan. Emellertid täcks behoven upp på andra vägar och i andra rum. Då som nu går man omkring med en gnista, en plats och en gemenskap i fickan, eller i väskan. Med den teknologiska utvecklingen har vi fått ett annat rektangulärt medium i fickformat som tillåter oss att vara kreativa, gråta ut, gasta internskämt till kompisar inför allas åsyn och fråga om någon inte vill vara med i vårt band. På internet kan vi diskutera teveserien som sändes nyligen och som var så himla bra, hemsk eller obegriplig. Vi kan bläddra mellan sidor och förströ oss en stund. Vi kan skriva och publicera något bara för att få synas, eller för att anonymt ställa frågor om kropp, relationer och jobbiga erfarenheter. *Starlet* var så begärlig för att den svarade mot ett behov, ett begär och ett intresse som följer över generationer, och när jag åter och åter igen får frågan från journalister om *Starlet* borde göra en ny comeback, så tänker jag att den aldrig riktigt har försvunnit. Unga tjejer har bara hittat andra vägar till gemenskap, så som vi alltid har gjort.

Källor

- Anderson, Benedict (1993): *Den föreställda gemenskapen*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.
- McRobbie, Angela (1978): *Jackie: An Ideology of Adolescent Femininity*. Birmingham: The Centre for Contemporary Cultural Studies.
- Starlet* nr. 8 (1984): Semix Press AB.
- Starlet* nr. 24 (1984): Semic Press AB.
- Öhman, Kristina (2022): "Det finns ingenting som går upp mot en tjejkompis! - Om den kvinnliga vänskapen i Starlets serier", *Speglingar av feeldgood: Genre, etikett eller känsla?*, (red. Maria Nilson & Piia Posti). Växjö: Linnaeus University Press, s. 279–318.
- Öhman, Kristina (2023): *Ett tjejligt rum. Tidningen Starlet 1966–1996*. Möklinta: Gidlunds förlag.

Växa som häxa. Skuggsystrar och skeva flickor i *Elins hemligheter*, *Rosas spådomsbok* och *Handbok för unga häxor*

Maria Margareta Österholm

Jag har länge avundats författaren och litteraturforskaren Mia Franck för att hon skrivit ett kapitel i en antologi och ett avsnitt i sin avhandling med rubriken "Växa som häxa" (Franck 2007; 2009). Men så kom jag på att jag också kan skriva en text som heter så och här är den. Den botaniserar i häxhandböcker för barn, och andra som inte växer upp, som givits ut under de senaste åren i Sverige, närmare bestämt *Elins hemligheter* (2019) och *Rosas spådomsbok* (2022) av Tuvalisa Rangström, illustrerade av Anna Nilsson och *Handbok för unga häxor* (2022) skriven av Håkan Westesson, med illustrationer av Linda Spåman (som dessutom förekommer som häxa högst upp i högghuset där en stor del av boken utspelar sig!). Franck menar att positionen som häxa erbjuder möjligheter för flickorna i Inger Edelfeldts *Juliane och jag* (1982) att finna styrka och gemenskap. De kan inte bryta med normerna helt och hållet men förhålla sig till heteronormativiteten och iscensätta flickskap annorlunda. (Franck 2007). I den här essän vill jag tänka kring hur flickor i mer sentida häxverk bryter mot normer och förväntningar, hur de inte kan eller vill vara Riktiga Flickor och blir skeva – de

uppehåller sig på gränserna till och mitt emellan binära kategorier (Jakobsson & Österholm 2021). Begreppet *Riktig flicka* beskriver normativ femininitet – anpasslig och måttfull. Det är dock inte så enkelt att skeva och Riktiga flickor är varandras motsatser, positionerna växlar och snor om varandra. (Österholm 2012; 2022; 2023a; Österlund 2013).

Elins hemligheter, *Rosas spådomsbok* och *Handbok för unga häxor* är historier om häxflickor men är också handböcker i häxeri. Läsaren får lära sig att spå i tekoppar och speglar, om vädermagi, alrunor, astrologi, bjäror, drömmars betydelse, månens faser och att göra månvattnet samtidigt som berättelserna om Elin, Rosa och Caelia vecklar ut sig. I *Rosas spådomsbok* medföljer spådomskort som anspelar på bokens berättelse (Österholm 2023b). I den här essän tar jag mig an delar av dessa böcker som förklarar magi, ritualer och spådomssätt och utforskar hur världar träder fram och öppnar sig när flickorna i böckerna och vi läsare tittar åt andra håll än vanans. Att bli häxa är i de här böckerna att anlägga en skev blick på tillvaron, att följa en trasslig röd tråd, en rot som växt sidledes – egensinnigt, dröjande, oregelbundet och oberäkneligt, inte upp, rakt och med ett tydligt slutmål. Det magiska, mystiska och övernaturliga följer skeva stigar, befinner sig bortom och mellan gränser och kategorier (Jakobsson och Österholm 2021). Häxeriet kan alltså förstås som ett sätt att göra skevt flickskap. Begreppet skev har främst utvecklats inom flickforskningen (Franck 2009; Jakobsson 2018; Österholm 2012; 2022) även om det på senaste även använts för att undersöka litterära texter som handlar om pojkar (Dziedzic 2021; Pérez Aronson 2021). Skildringar av femininitet med magiska och ofta queera inslag har varit ett centralt inslag i litteratur och populärkultur de senaste decennierna men är givetvis inte något nytt (Bohlin 2018). Häxan har använts som feministisk symbol för att undersöka frågor om frihet, normer och sexualitet även om gestaltningarna av häxfemininitet också hållit sig inom respektabilitetens gränser (Mosley 2002; Holmgren Troy 2020).

En annan viktig sak som häxor är att de ständigt omges av skuggsysstrar – nästan synliga häxor som rör sig mellan nuet och det förflutna på lätta kvastar. De kan anropas under ritualer eller råka blåsa in i drömmar: ”Det är svårt att se vad som är träd och vad som är häxor, prästinnor, kloka gummor och orakel.” (Rang-

ström & Nillsdotter 2022, 47). Skuggsystrar har alltid hittat på sina egna regler och därför jagats på flykt eller bränts på bål. De ”bygger hus av godis i skogen om de känner för det” (Rangström & Nillsdotter 2019). De är kunniga i magisk vänskap över tid och rum. En skuggsyster, som bara syns på långt håll finns i Tant Struls låt ”Rosa” från 1983. Rosa ”springer i skogen med sprakande svart hår”, ”följer den röda vägen” och ”lever sitt hjärtas liv” på flykt från facklor och hundar för att dansa med skogens själar, häxor och troll (Tant Strul, 1983). ”Rosa”, liksom många andra låtar av Tant Strul, tematiserar feminin styrka och sexualitet och bejakar kroppen, känslorna och naturen (Ganetz 1997). Gissningsvis har Rangström och Nilsson haft henne i åtanke när de namngav sin häxflicka och Rosas röda väg går även igen i de röda band som är centrala i *Elins hemligheter*. Hur det än må vara med det är hon en skuggsyster som jag vill låta återkomma och följa med i de nedslag i skevt flickhäxeri som utgör den här essän, som ska handla om följeslagare och vänner, om växande och groende. *Elins hemligheter* och *Rosas spådomsbok* utgör essäns hjärta men *Handbok för unga häxor* yr in som en skuggsyster på kort besök.

En häxa är aldrig ensam

Hennes ögon är gnistrande stjärnor
hennes kläder är trasigt tyg
Hon följer den röda vägen
Hon lever sitt hjärtas liv
(Tant Strul, 1983)

När *Elins hemligheter* tar sin början sägs det att en häxa aldrig är ensam. Skuggsystrar kan åkallas eller så finns de att läsa om i bibliotekets böcker. Elin har en katt, Honungskatten heter hon och lever katters vis i Elins liv – kommer och går, spinner åt saker Elin inte ser. Det händer att hon lystrar när Elin ropar in bland träden. Den här gången har katten en mus i käftarna. Den blöder men går kanske fortfarande att rädda? Bokens föregående lektioner i häxeri handlar om att vara försiktig med sina önskningar, att allt förändras och att skyddsmagin är den svåraste, vem ska skyddas från vem och vad? Men Elin tänker inte så långt, höjer en pinne och ropar:

– Till den skog där ingen bor
Till den sjö där ingen rör
Tassar frys, mage hungra
Vandra ensam utan vän
Vissna, vassna, virtom, dirtom
Kom aldrig mera hem igen
(Rangström & Nilsson 2019)

Baba Jagas hus kliver ut ur skogen på sina kycklingfötter och Elin vet vem hon råkat åkalla. Nyss, på biblioteket när hon läst om skuggsysstrar, har hon lärt sig att Baba Jaga beskyddar björkskogen och de vilda djuren, att hon inte är ond eller god, bara sig själv. Även om hon är fasansfull kan hon belöna de som förtjänar det med goda råd – en motsägelsefull och skev skuggsyster. Dörren till huset öppnas, Honungskatten slinker in och Baba Jagas stuga ger sig av bland träden. Det är i alla fall vad Elin tror, hon ser inte eftersom hon gråter så mycket. Senare ska det vara omöjligt att förstå vad som fanns i kattens mörka och gröna blick när hon försvann med Baba Jaga. Våren kommer och en lektion i vårmagi, också för de ”som är så arga att de rivit upp blåsväder” (Rangström & Nilsson 2019) och inte kan tala lugnt till träd och sola sig som katter. De kan lägga ett ägg i armhålan i tre nätter, gräva ner det och tacka för att ägget tagit hand om svedan. Inte heller det verkar funka för Elin. Hon värskurar med tallbarr och nässlor, skapar korsdrag bland besvärjelser och papper, välter blomkrukor och avslutar med att skrika i alla rum. ”Det ska svida. Inget ska vara mjukt och honungslent. Inget gammalt ska vara kvar. Inte ett enda katthår” (Rangström & Nilsson 2019).

Vårens början känns som en avgrund för Elin, solen påminner om katter och hon har inte varit försiktig med vad hon önskar, inte skyddat sig eller Honungskatten. Kanske har hon inte klarat av att vara en Riktig häxflicka? Hon skevar i tillvaron, använder besvärjelsen NEJ, ligger i sängen i flera dagar och går sen till biblioteket med tuggummi intrasslat i håret, insvept i sitt täcke. Hon gråter när hon läser: ”Det finns magi som är så ledsam, att det gör ont att läsa om den. Det är magi där häxorna ropar i skymningen om sådant som de förlorat” (Rangström & Nilsson 2019). Det här händer i avsnittet om drömmagi och det sägs att det kan vara bra att sova på saker, fundera ”i en värld utanför världen” (Rangström & Nilsson 2019). Kanske är det vad Elin gjort när hon legat

i sängen för på biblioteket läser hon något som får henne att se världen med en ny blick. Det står att vidskepelse är tankevillor långt ifrån förnuft och kunskap men bredvid finns den röda skrift som hon såg tidigare när hon läste om Baba Jaga: ”*Jag insisterar på att vara oförnuftig*” (Rangström & Nilsson 2019). Ett rött band är fäst med en nål i väggen. Elin lägger det i fickan och tänker att det känns som kattpäls.

Berättelsen om Elin handlar om att förlora sin katt och att känna sig ensamast i världen men egentligen inte vara det. Rosa är där fast inte Elin ser henne. Läsaren ser Rosa stå bakom en hylla i biblioteket, sträcka ut en hand och nästan röra vid Elin. Det är Rosa som skriver med den röda pennan och hänger upp de röda banden. Det är Rosa som Honungskatten ser i skogen och spinner. Rosa är en skuggsyster men inte från här och nu. Elin har känt sig som att hon ligger på botten av ett hål, att hon tillbakavecklas som häxa och förlorar sin följeslagare. ”Häxor har ofta djur som hjälper dem med deras magi. De kallas för spritus familiaris” (Rangström & Nilsson 2022, 25). Honungskatten är en sådan och Rosa har en räv. Det ska Elin snart lära sig för nästa lektion i häxeri handlar om mod, att våga ge sig ut även i regn. Hon ser Honungskatten i tebladen på botten av sin kopp, spår av tassar i gräset. Hon går till en korsväg och gräver ner en lapp där det står ”*Kom hem*” (Rangström & Nilsson 2019). Därifrån går hon planlöst och hamnar på en äng, vid andra sidan sjön där hon aldrig varit. Är det inte någon som tittar på henne? Hon hänger upp det röda bandet hon burit i fickan och bestämmer sig för att komma tillbaka på midsommarafton. Något har växt i Elin, oregelbundet och dröjande och skevt har hon lärt sig något om att vara häxflicka.

På midsommarafton, dagen ”då skuggorna långsamt vägar sig tillbaka” (Rangström & Nilsson 2019) och hälsas välkomna, beger sig Elin till ängen. En flicka i gul klänning väntar där. Det är Rosa förstås och hon har varit orolig att Elin inte skulle komma fast Honungskatten har sagt att hon skulle det. Honungskatten kommer rusande, spinner och hoppar upp i knät. Förlåt, säger Elin. Rosa berättar att Honungskatten varit hos henne hela våren. När de binder kransar lindar Rosa ett rött band runt Elins handled och säger: ”Jag har väntat hur länge som helst på en häxvän” (Rangström & Nilsson 2019). Det här utspelar sig i bokens mitt och efter att

Elin och Rosa mötts tar berättelsen en ny vändning. Även om det står i början att en häxa aldrig är ensam har Elin varit det fram till den här punkten, när hon fått både ”det som varit och det som kommer” (Rangström & Nilsson 2019) – Honungskatten och Rosa och därmed tillgång till en större häxvärld med Rosas mamma, mormor och alla häxor som firar och besvärjer hemma hos dem.

Rosa är en skuggsyster till Elin. Hon tycks agera från en magisk skev plats bortom tid och rum. Hon vet var Elin ska gå, vilka böcker hon ska titta på och annat som gör att hon kan placera ut de röda banden. Det antyder att Rosa kan mer om spådom och magi när de först träffas och att Elins möte med Rosa är en viktig del i hennes magiska växande. De hittar nya skeva vägar tillsammans och skriver magiska formler, utforskar förtrollade platser. Hundar, katter, ormar, bin, kråkor och korpar presenteras som häxornas vänner som kan ”stanna och hjälpa en med goda råd”: en fjäder, ett hundkäx eller ”en pälsig tanke” som löser ett svårt problem (Rangström & Nilsson 2019). Det finns också skogsandar, stormandar och stenandar som är häxornas grannar. Elin är inte längre ensam och hon har följt en skev väg dit, kantad av röda band. Elins historia handlar om att se världen på ett skevt sätt eller kanske att använda den kunskap som redan finns runtomkring en, åt alla håll. Hon har lärt sig kisa och vinda med blicken, ”dansa med skogens själar” (Jakobsson & Österholm 2021, Tant Strul 1983).

Skevt växande

Den hemligaste av nätter
hon smörjer sin nakna kropp
med tio magiska blommor
och flyger sen tusen mil bort

(Tant Strul, 1983)

Elins hemligheter och *Rosas spådomsbok* uppehåller sig vid blommors magiska krafter och användningsområden. I Rosas bok finns en ”Kärleksflora” där rosen står för längtan efter kärlek – ”Tugga på kronblad, spotta och väs det du vill ha” (Rangström & Nilsson 2022, XIII) – röllekan håller ledsamheter från dörren och brän-

nässlan hjälper en att bli lämnad i fred. Spåttisteln, spåmossan och harsyran förutser vädret genom att vrida sig, slutas och öppnas eller sträcka sina blad mot himlen. Några av dessa återfinns även i Elins bok och då tillsammans med tipset att ta ett magiskt bad. Växtligheten och det skeva växandet är i dessa handböcker för flickhäxor inte endast metaforiskt utan handlar om det som gror, blommor och vissnar på ängar och i rabatter.

Det första kortet i *Rosas spådomsbok*, kort noll, Fröet, betyder: ”Här börjar en ny resa. Allt är möjligt. Väga kasta dig ut. Lyssna inte på andra. Var oförsiktig. Ha mod” (Rangström & Nilsdotter 2022). På kortet är fröet avbildat som ett huvud med rötter i den gröna jorden och ett litet skott som avtecknas mot en rosa himmel. Växandet börjar och det går inte att veta vilka vägar och riktningar det ska ta. På senare tid har skevbegreppet utvecklats i relation till queer temporalitetsteori, det teoretiska fält som ägnar sig åt frågor om tid och ålder. En central tanke är att heteronormativitet inte bara föreskriver det heterosexuella begäret som norm utan också innehåller förväntningar på en viss sorts liv – att följa en rak livslinje. Normer om kön och sexualitet är sammanlänkade med föreställningar om tid och att liv ska levas i en särskild ordning – krönta av reproduktion och familjebildning – för att vara begripliga (Classon Frangos & Österholm 2021; Jakobsson 2018).

Caelia i *Handbok för unga häxor* är mitt i den heteronormativa kärnfamiljens upplösning och oroar sig över att hennes föräldrar ska skiljas. Samtidigt har hennes vänner och grannar, Alice och Noah, svikit henne djupt genom att bli kära i varandra och påbörjat den där raka linjen, på väg mot den tvåsamma vuxenheten. Själv står hon kvar, skev och borttappad. Från att ha gått som barn i huset börjar Caelia ge sig ut på arga och ledsna strövtåg i trappen och hamnar på så vis utanför Linda Spåmans dörr. Hon bjuds in till Lindas ateljé ovanför husets sju våningar, i det omedvetna, dit de färdas på hissens tak. Linda är nämligen en häxa – en skuggsyster – och hissen en portal. Caelias oro över föräldrarnas skilsmässa blir begynnelsen för Caelias eget häxeri. Linda ger henne två frön så att Caelia kan ta hand om dem i stället för sina föräldrar: ”Det är en gåva. Den kommer att växa. Jag ska lära dig allt om magi och du ska ta hand om detta alrunepar och ge dem din kärlek” (Spåman & Westesson 2022, 37). Alrunan har stark kraft och kunskap om

det omedvetna, menar Linda. Fröna måste planteras vid fullmåne och Caelia ska sätta dem i en kruka, ge dem tre droppar blod var och uttala sina ”fröväntningar” (Spåman & Westesson 2022, 36). Rötterna, i form av människokroppar, tar två, tre år på sig att bli lagom stora. Caelia tar emot fröna men tänker att om två år kommer hennes föräldrars äktenskap att vara slut och hon själv blivit tvungen att flytta. I lärdomen om häxeri som följer, handskrivna och illustrerade av Linda Spåman, står det att alrunan är en ”trolldomsört med många namn” (Spåman & Westesson 2022, 40) och att den kan bäras som amulett för att få kärlek och rikedom, att den under medeltiden användes som flygsalva ”för resor i det inre och längre bort” (Spåman & Westesson 2022, 41). Under rubriken ”Plantera och manifestera” sägs det att det också går bra att så ett äppelfrö eller ”en vit böna från någons skafferi” (Spåman & Westesson 2022, 42) och sedan prata med den varje dag. Som överkurs nämns det att det även kan vara bra att göra växtmagi på människor som behöver uppmuntran. När alrunan först beskrivs står det att fröparet ska stiga upp ur jorden med rötter formade som kvinna och man men i Spåmans teckningar finns alrunor i flera åldrar och kroppsformer som inte på ett tydligt sätt kan könas.

Det verkar alltså som att alrunornas växande inte följer någon rak linje och att skeva saker kan inträffa när de är inblandade. Det börjar redan när Caelia ger sig ut i skogen för att gräva upp jord att plantera i. Hon blir påkommen av Petri som bor i området och är mobbad, bland annat för att det sägs att han är ett fosterbarn och att han bara har tre fingrar på en hand – något som Linda Spåman senare ska mena är ett tecken på att han har särskilda magiska egenskaper. Till sin egen förvåning berättar Caelia precis vad hon håller på med: att hon gräver upp skogsjord för att hon är häxa och ska plantera alrunor under fullmånen och att hon är orolig för att föräldrarna ska skiljas. Men hon är också nedlåtande mot Petri, säger det där om fosterbarn fast hon inte vet vad det betyder och antyder att han inte får mat hemma. Petri blir arg och hotar med att berätta för alla att Caelia är häxa, särskilt för Alice och Noah som hon ju redan bråkar med. Det är således med ånger och tungt sinne hon planterar alrunorna och ger dem blod inne på sitt rum och hon har svårt att hitta sina fröväntningar. Stackars alrunefrön tänker hon, kommer de verkligen vilja växa upp ur jorden och göra Caelia

till en mäktig häxa? Eller är allt bara trams? Men alrunorna växer på och Caelia pratar med dem då och då, frågar om de verkligen vill bli planterade i olika krukor som ska stå i två olika hem när föräldrarna skiljt sig. Hur som helst verkar alrunornas växande leda till skeva häxstigar.

I *Rosas spådomsbok* berättas det om Rosas barndom i huset som kryllar av häxor och där högtider ständigt firas. Hennes följeslagare räven kom till henne när hon sov i en tvättkorg i köket som mycket liten. Eftersom Rosa föddes under mörkmånen har mormodern målat silvertårar på väggarna i hennes rum, de ska besvärja bort sorgligheter. Hon tycks ha befunnit sig på en skev häxstig sen födseln och behöver inte finna den som Caelia och Elin. Rosa är visuellt gestaltad som en något magisk varelse med spetsiga öron och skor och ”flätor, som mörka rankor i en slingerskog”, de rör sig och växlar i längd boken igenom. Elin är däremot tecknad i mer vardagliga kläder. Skillnaden i flickornas framtoning lyfts då och då fram. Det finns en bild där deras fötter, med Rosas spetsiga och midnattsblå skor och Elins ljusblå tygskor slarvigt knutna, står tätt intill varandra. Den bilden finns i anslutning till att det förklaras hur en besvärjelse går till: ”En, två tre, fyr, fem, sex, sju. Väck mitt hjärta nu” (Rangström & Nilsson 2019) står det på uppslaget innan och på sidan som följer är de tecknade i silhuett. Då gör skornas olika former det lättare att kunna skilja dem åt. Jag förstår det här som ett sätt att gestalta att häxor inte måste se ut på ett särskilt sätt, att ingen måste ändra på sig för att bli häxa. Att skornas närhet dessutom finns i samband med en besvärjelse att få sitt hjärta väckt och avslutar ett avsnitt om kärleksmagi anspelar på intimitet och attraktion. Elin och Rosa framställs som nära och i framtiden ska de ”bli två skrynkliga gummor som pratar med månen och läser besvärjelser över särskorpor på barnknän tillsammans.” (Rangström & Nilsson 2022, 57) Om deras relation är romantisk eller vänskaplig är upp till läsaren, om det nu ens finns en sådan gräns. Båda böckerna undviker varsamt den typen av fasta definitioner när ämnet kärleksmagi kommer på tal. Det talas om framtiden men det är Elins och Rosas relation i vilken form den än må vara som är viktig och den raka livslinjen tycks bortglömd.

Skuggsystrar blåser in i en dröm: avslutning

Ingen skräck och ingen gråt
får Rosa att stanna
Solen, himlen och månen har sagt
att hennes ord är sanna (Tant Strul, 1983)

Elins hemligheter, Rosas spådomsbok och Handbok för unga häxor handlar om att vara försiktig med sina önskningar och ord, att häxor är medvetna om att allt förändras men ändå räds livets skiftningar. Häxflickorna ser världen skevt och skapar skev kunskap, ”Att tänka med skev är att stå med tårna djupt nedgrävda i jorden där de queera rötterna växer, men kanske delvis med blicken riktad åt ett annat håll. Kanske hålls huvudet lite på sned. Kanske kisar vi, låter blicken vinda.” (Jakobsson & Österholm 2021) Kanske ser vi då en skuggsyster skymta bakom bokhyllorna, hur hon smyger fram för att möta Elin vid vattnet på årets längsta dag. Katten har hon med sig. Följeslagare försvinner inte, de går bara på besök. Längre bort på stigen vandrar Caelia med sina alrunor. Det är dags att släppa lös dem ur sina krukor. Snart ser hon Rosa och Elin. En häxa är aldrig ensam.

Litteraturförteckning

- Bohlin, Anna (2018): ”Magi och nation. Häxor i finländsk och svensk 1800-talslitteratur”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 93, s. 47–78.
- Classon Frangos, Mike & Maria Margareta Österholm (2022): ”När ska du ha barn? Skeva livslinjer i svenska feministiska serieböcker”, *Tidskrift för genusvetenskap* 42 (2–3), s. 6–24.
- Dziedzic, Dominik (2022): ”När begäret går överstyr: Den skeva gosseskildringen i ljuset av skräckromantiken i Viktor Rydbergs *Singoalla*”, *lambda nordica* 26 (4–1), s. 125–149.
- Edelfeldt, Inger (1982): *Juliane och jag*. Stockholm: AWE/Geber.
- Franck, Mia (2007): ”Växa som häxa: Flickskap och sexualitet i *Juliane och jag* av Inger Edelfeldt.”, *Kvinnor, kropp och hälsa*, red. Elina Oinas och Jutta Ahlbeck-Rehn. Lund: Studentlitteratur, s. 253–273.
- Franck, Mia (2009): *Frig jord oskuld: Heterosexuellt mognadsimperativ i svensk ungdomsroman*. Diss., Åbo Akademi.

- Ganetz, Hillevi (1997): *Hennes röster: rocktexter av Turid Lundqvist, Eva Dahlgren och Kajsa Grytt*. Diss., Stockholms universitet. Eslöv: Symposion.
- Holmgren Troy, Maria (2020): ”’The Chosen Ones’: Sara B. Elfgren and Mats Strandberg’s Teenage Witch Trilogy.”, *Nordic Gothic*, red. Maria Holmgren Troy, Johan Höglund, Yvonne Leffler & Sofia Wijkmark. Manchester: Manchester University Press, s. 84–102.
- Jakobsson, Hilda, och Österholm, Maria Margareta (2021): ”Gästredaktörernas förord: Skevt växande och skavande.” *lambda nordica* 26 (4–1), s. 7–19.
- Jakobsson, Hilda (2018): *Jag var kvinna: Flickor, kärlek och sexualitet i Agnes von Krusenstjernas tidiga romaner*. Diss., Stockholms universitet. Göteborg: Makadam.
- Moseley, Rachel (2002): ”Glamorous witchcraft. Gender and magic in teen film and television” *Screen* 43 (4), s. 403–422.
- Pérez Aronsson, Fanny (2021): ”’Chulito struggled to not cross the pato line’. Representationer av skevt pojkskap i amerikansk latinolitteratur”, *lambda nordica* 26. (4–1), s. 74–98.
- Rangström, Tuvalisa & Nilsson Anna (2019): *Elins hemligheter: En handbok i häxkonst*. Bromma: Opal.
- Rangström, Tuvalisa & Nilsson Anna (2022): *Rosas spådomsbok*. Bromma: Opal.
- Spåman, Linda & Westesson, Håkan (2022): *Handbok för unga häxor*. Stockholm: Leopard förlag
- Tant Strul (1983): ”Rosa”, *Amason*, Waxholm: MNW
- Österholm, Maria Margareta (2012): *Ett flicklaboratorium i valda bitar: Skeva flickor i svenskspråkig prosa från 1980 till 2005*. Diss., Uppsala universitet. Årsta. Rosenlarv förlag.
- Österholm, Maria Margareta (2022): ”The Pain and the Creeping Feeling: Skewed Girlhood in Two Graphic Novels by Åsa Grennvall”, *European Comic Art*, 15 (1), s. 46–65.
- Österholm, Maria Margareta (2023a): ”Förskjutna femininiteter. Om begreppet gurlesk”, *Replik* 54: s. 7–19.
- Österholm, Maria Margareta (2023b): ”Skuggsystrar. Gurlesk spådom”, *40 år av genusforskning!: Festskrift till Centrum för genusvetenskap* red. Helena Wahlström Henriksson, Gabriele Griffin, Ulrika Dahl och Jenny Björklund. Uppsala: ACTA

UNIVERSITATIS UPSALIENSIS, Uppsala Interdisciplinary Gender Studies, s. 127–136.

Österlund, Mia (2013): ”Att formge en flicka: Flickskapets transformationer hos Pija Lindenbaum och Stina Wirsen”, *Flicktion: Perspektiv på flickan i fiktionen*, red. Eva Söderberg, Mia Österlund och Bodil Formark. Malmö: Universus Academic Press, s. 169–172.

HR

Hans Ruin

ESSÄTÄVLING

Ny omgång utlyst!

Lämna in ditt bidrag
senast 31 januari
2025.

www.hansruin.fi

TIDSKRIFTSCENTRALEN

■ En implosion – mot den absoluta poetiska klangbotten

Jesper Högström: *Minnet och rädslan. En biografi över Gunnar Ekelöf*. Weyler förlag, Stockholm, 2023.

Gunnar Ekelöf brukar ganska förbehållslöst omnämnas som Sveriges viktigaste 1900-talsdiktare. Han har tidigare biograferats av bland annat Carl Olov Sommar och Olof Lagercrantz men nu har författaren och journalisten Jesper Högström gett ut boken *Minnet och rädslan. En biografi över Gunnar Ekelöf* som uttryckligen är en personcentrerad levnadsteckning. Högström vill i verket hitta människan bakom allt det som i litterära sammanhang skrivits om Gunnar Ekelöf. Följaktligen stöder sig biografien på primärmaterial: dagböcker, brev och andra tillgängliga samtidskällor, även om dikterna också självfallet passerar revy. Dispositionen är strikt kronologisk med en levnadsteckning som i början är bred för att mot slutet smalna av till en författares tvekamp med sitt öde.

Gunnar Ekelöf föddes in i en välbärgad, förmögen, Stockholmsfamilj 1907. Fadern var en framgångsrik investerare medan modern var av adlig börd. Pappan hade dock, sin religiositet till trots, gjort snedsteg och drabbats av syfilis som ledde till både sinnesjukdom och förtidig död. Vid faderns död var Gunnar Ekelöf åtta år. Förlusten av den i minnet varma och kärleksfulla fadersgestalten, moderns omgifte med den unga bankmannen Gunnar Hahr och moderns svala och distanserade väsen, blev huvudingredienser i det livslånga trauma som Gunnar Ekelöf levde

med, processade, och som i Högströms teckning är den viktigaste drivkraften till hans diktande. I likhet med många andra unga män i samma sociala ställning kunde Gunnar Ekelöf intressera sig för sådant som inte var direkt matnyttigt, han rörde sig mellan orientalism, språk och musik. Redan då fanns antydningar till vad som bildligt kunde ses som en fusion mellan språket och musiken; att finna det autentiska uttrycket på den exakta våglängden bakom de prosaiska existerande språken, nog så signifikant för Ekelöf.

Gunnar Ekelöf förlorade dock sin förmögenhet i samband med Kreugerkraschen. Det ryckte på sätt och vis undan den plattform som han dittills baserat sitt materiella liv på, men fortsättningsvis levde han trots penningknipa och allehanda provisorier i ett eftersken av det borgerliga liv som präglat honom, och som skulle prägla honom livet ut. Dikten blev den ledstjärna som alltmer utkristalliserade sig. Till en början, under 1930-talet, sökte sig Gunnar Ekelöf till de radikala kretsarna kring Clarté och Spektrum. Dessa kretsar sög upp det som hände inom avantgardet i ett vidare europeiskt sammanhang och blandade kultur och konkret samhällsengagemang och politik i ett ungdomligt engagemang. Lite senare sökte sig Ekelöf till den svenska 1900-talslitteraturens verkliga epicentrum, vilket bestod av arbetarförfattarna, autodidakterna och modernisterna såsom Artur Lundkvist, Ivar Lo-Johansson och Eyvind Johnson. Från år 1934 deltar Ekelöf i de numera ryktbara litterära sammankomster som hålls hos paret Tora Dahl och Knut Jaensson. Dessa sammankomster beskriver Jesper Högström i boken *Jag vill skriva sant. Tora Dahl och poeterna på Parkvägen* som publicerades 2021 på samma förlag (recenserad i *Finsk tidskrift* 7–8/2021). Parallellt med fraterniseringen i de litterära kretsarna börjar Gunnar Ekelöf publicera sina dikter – hans första förlag blir ovannämnda Spektrum, senare utkommer han på Bonniers – och han inleder därmed en litterär karriär som via ett större antal diktsamlingar och prosaskrifter leder till att han får ett alltmer grundmurat erkännande fram till sin död 1968.

Traumat, som kom att prägla Gunnar Ekelöfs liv har redan nämnts. Vid sidan av detta trauma, eller eventuellt som en följd av det, framträder Ekelöf som en på många sätt svag, komplexfylld och insufficient individ. Jesper Högström relaterar komplexen till kvinnor – och sexualitet, som både var en fixering och en svag punkt

hos Gunnar Ekelöf. Hans första stora kärlek var lärarstuderanden Gunnel Bergström, som olyckligt nog var bi- eller homosexuell och som föll för författarkollegan Karin Boye. Det brådmogna, eller av bostadsopportunistiska skäl ingångna äktenskapet upplöstes och i stället fann Gunnar Ekelöf en ny kärlek i den finlandsbördiga Irma Ahlström. Också detta förhållande slutade dock i en likadan förnedring som det förra i och med att Irma bedrog honom med den virile och maskuline författarkollegan Eyvind Johnson. På tröskeln till medelåldern, en bit in på 1940-talet, fann Gunnar emellertid den trygga hamnen, och bokstavligen vårdande famnen, i systrarna Gunhild och Ingrid Flodquist. På ett för Gunnar Ekelöf typiskt, snuttefilt- och modersökande maner gifte han sig först med Gunhild (Nun) för att senare i ett slags trepartssamförstånd skilja sig och gifta om sig med systemen, ett ovanligt arrangemang som långt också gäcker biografen Högström då han försöker tränga bakom de officiella samförståndsförklaringarna.

Om de yttre ramarna är klara är Gunnar Ekelöfs inre landskap desto mera diffust, motsägelsefullt och laddat av de freudianska teorier som var högsta mode under 1930-talet. På det hela taget verkar han ha sökt kärlek och värme – som kan antas ha förvägrats honom under hans traumatiska barndom. Samtidigt har han livet igenom en drift att tillbakavisa denna kärlek och värme – på grund av obotliga skador under de danande åren? Han avfärdar den goda och översvallande kritiken har får, och tar successivt, förutbestämt avstånd från den diktning som gett honom uppskattning och de projekt som han vid olika tidpunkter hängett sig åt. ”Fy fan för alla gångna år”, som han uttrycker det själv enligt Högström. Ekelöf syns kapsla in sig i en negativism – som paradoxalt nog blir bränsle till ett klockrent uttryck, likt den ungdomliga drömmen att tränga djupare än språket.

Spriten är ett tema som löper genom hela Ekelöf-biografen. Alkoholen får dock en mer avgörande roll mot slutet då dikta-rens självförbrännande livsföring börjar sätta sina spår. Ekelöf super, plågar sina signifikanta andra och övriga omgivning, blir arbetsoförmögen, tas in på sjukhus, nyktrar till, kommer ut och kan arbeta igen, innan nästa varv inleds. Frågan är dock om alkoholismen i sig spelar huvudrollen, eller om det snarare är det medberoende som kännetecknar såväl fruarna Flodquist-Ekelöf

som de nära vännerna, ja hela kultursverige? Gunnar får både sprit och exklusiv vård – för att nya kritikerrosade diktsamlingar skall kunna komma ut.

Jesper Högström skriver en klassisk sakprosa som är befriande renons på trenduttryck. Den hämtar i stället sitt språk från den biograferades tid och liv, vilket inte gör den speciellt lättläst då tanketrådar frekvent skapas genom att texten interfolieras med (ibland rätt lösryckta) citat från källorna. En egenhet i boken är att den från ungefär mitten imploderar: från att den unge Ekelöfs liv tidigare beskrivits i vid bemärkelse – omgivning, tidsanda, etcetera – snörs den i det mogna skedet av till en beskrivning av en författares kamp mot de plågor som tar död på honom men som också ger kraft till diktande. Hur balansera för att slutföra det värv man dömts till, verkar Gunnar Ekelöfs predikament under de sista åren ha varit. Som läsare inser man att Högström inte gjort ett eget val beträffande dispositionen; den biograferade är ett litterärt svart hål som skriver sin egen biografi. För att på det här sättet kunna bli ett verktyg för den porträtterade krävs dock att man, liksom diktaren, har tonöra och kan tolka efterklängen.

Kjell Andersson

■ Personligt om Stagnelius

Simon Sorgenfrei: *Näktergalen. Erik Johan Stagnelius*. Ellerström, Malmö 2023.

Tvåhundraårsminnet av poeten Erik Johan Stagnelius (1893–1823) har avsatt en förhållandevis begränsad litteratur, trots att han numera torde vara den mest lästa och uppskattade romantiske poeten på svenska. Sällskapet Erik Johan Stagnelii Vänner har utgivit antologin *Den levande Stagnelius* (2023) med blandat innehåll, men Simon Sorgenfreis bok *Näktergalen. Erik Johan Stagnelius* är den enda monografin som utkommit under jubileumsåret. Ett större antal arbeten om Stagnelius finns förvisso sedan tidigare. Fredrik Böök gjorde pionjärinsatser för den biografiska forskningen under första halvan av 1900-talet. Från samma tid kan också Sven Cederblads omfattande studier som inte minst belyste den idéhistoriska bakgrunden till Stagnelius verk framhävas. Under senare tid har forskare som Horace Engdahl, Roland Lysell och Anders Olsson utifrån modern litteraturvetenskaplig teori bidragit med närläsningar av poetens texter.

Simon Sorgenfreis bakgrund som religionshistoriker förefaller inte opassande, givet att Stagnelius säregna religiösa åskådning, oftast beskriven som gnostisk, har en central plats i hans författarskap. Han är inte heller först på plan – den kände religionshistorikern Geo Widengrens forskning om Stagnelius gnosticism är oundgänglig för alla som intresserat sig på djupet för Stagnelius. Sorgenfrei gör dock redan inledningsvis klart att han inte presenterar ”resultatet av systematiska analyser”, utan ”följt en tråd jag tyckt mig se”. Snarare än en systematisk undersökning av Stagnelius religiösa åskådning blir det till en personlig introduktion till diktaren, där ordet *jag* är vanligt förekommande och framställningen ofta närmar sig essän. Trots detta blir författarens intresseinriktning tydlig på det viset att Stagnelius religiösa uppfattningar består särskild uppmärksamhet. Metoden är den intuitiva psykologi som kännetecknar den klassiska biografien. Moderna litteraturteorier är helt frånvarande.

Läsaren får följa skaldens väg från vaggan till graven. Barn-
domen i Gärdslösa prästgård på Öland beskrivs till skillnad från

hos en del andra biografer som ett förlorat paradiset. Sorgenfrei visar övertygande att hemlängtan, inte minst längtan efter den öländska naturen, har en framträdande plats i Stagnelius diktning. Han föreslår också, vilket får sägas vara ett originellt bidrag, att den starka evighetslängtan som uttrycks i Stagnelius diktning kan ses som ett slags sublimerad hemlängtan. Sorgenfrei som gärna lutar sig mot egna erfarenheter jämför med sin egen längtan till barndomens Värmland. Sorgenfrei dröjer även, mindre originellt, vid kontrasten mellan skaldens starka upplevelse av det egna diktarkallet och hans utanförskap i världen – socialt, ekonomiskt och yrkesmässigt.

Sorgenfrei är relativt utförlig vad gäller Stagnelius religiösa uppfattning. Han visar på de influenser från bland annat gnosticism, platonism och samtida idealism som också tidigare forskare lyft fram. Han betonar dock att det intressanta är hur dessa inslag fungerar i diktsammanhanget och betonar att Stagnelius var poet och inte teolog. Något eget försök att vikta dessa inflytanden görs inte, utan han redovisar endast att det finns olika uppfattningar i forskningen. Över huvud taget så är Sorgenfreis studie tämligen renons på nya upptäckter vad gäller Stagnelius verk och person.

Bokens styrka är en annan: det är en engagerad och välskriven introduktion till Stagnelius liv och verk. Sorgenfrei gör en rimlig sammanfattning och tolkning av det lilla som går att veta om skaldens korta och ensliga liv, utifrån den forskning som finns. Som sådan är boken den bästa i sitt slag. De utförligare böcker som finns riktar sig mer till en specialintresserad publik, men här finns koncentrationen och överblicken. Den passar bra för den som fascinerats av några dikter och vill veta mera, men den är så grundläggande att den i teorin kan läsas helt utan förkunskaper. Den uppehåller sig inte pedantiskt vid några obetydliga detaljer, utan allt som sägs känns väsentligt och försvarar sin plats.

Sorgenfrei visar också ett tydligt personligt engagemang för lyriken. Han anställer jämförelser med sitt eget och Stagnelius liv, och lyfter fram hur Stagnelius kan tala till oss i olika livssituationer. Det kan tyckas subjektivt, men psykologin som här framträder upplevs samtidigt som allmänmännisklig. Utförliga diktcitat gör också att boken också kan vara en introduktion i att läsa Stagnelius lyrik.

Diktens ideella sida är väl behandlad, men en möjlig kritik kan vara att så litet sägs om det rent praktiska – den litterära maskinläran. En nybörjare på Stagnelius kunde exempelvis vara betjänt med några upplysningar om den för oss sentida inte alltid lätt uppfattade metriken. Men i övrigt har den alla förutsättningar att användas som kursbok i exempelvis en studiecirkel.

Simon O. Pettersson

■ Om den svårdefinierade medelklassen

Lovisa Broström: *Medelklassen. 200 år i samhällets mitt*. Verbal Förlag, Stockholm 2023.

Vem är egentligen medelklass? När jag frågar mina föräldrar, som mot bakgrund av såväl utbildningsbakgrund som ekonomisk status rimligen borde definieras som arbetarklass, så uppger de att de är medelklass. När jag som doktorand diskuterade frågan om klasstillhörighet med min professor (som var gift med en diplomat) menade även hon att hennes familj var medelklass (om än övre medelklass). Exempelen är belysande. De exemplifierar den bredd av människor som väljer att beskriva sig själva som medelklass, möjligen med olika agendor, men indikerar också hur otydligt definierad och avgränsad denna samhällsgrupp är i Sverige. Paradoxalt nog finns parallellt med viljan att definiera sig som medelklass i det svenska samhället en nedsättande bild av medelklassen, dess kultursmak, dess vurm för enkla nöjen som Camilla Läckbergs deckare, solsemester på Gran Canaria och billigt lädvin.

I boken *Medelklassen. 200 år i samhällets mitt* beskriver och analyserar Lovisa Broström, forskare i ekonomisk historia vid Göteborgs universitet, den svenska medelklassens utveckling från 1800-talet och framåt. Broström menar att medelklassen länge har gått lite under radarn och påpekar att det finns begränsat med samtida svensk facklitteratur om medelklassen jämfört med mängden böcker som publicerats om arbetarklassen och överklassen. Bokens författare vill råda bot på detta och skriver att syftet med boken ”är att bidra till en ökad klassmedvetenhet inom medelklassen och allmänt öka förståelsen för medelklassens historia och utveckling”. Boken är flyhänt skriven och vittnar om god expertkunskap om ämnesområdet. Den är skriven av en forskare, men är tydligt riktad även till en publik utanför akademien och kräver ingen särskild ekonomiskhistorisk kompetens för att ta till sig.

I boken anläggs ett begreppshistoriskt och ett ekonomihistoriskt perspektiv. Genom dessa båda perspektiv belyser Broström hur begreppet medelklass har bytt innebörd flera gånger över tid samt hur olika medelklassgrupper har vuxit fram och den plats

medelklassen fått vid olika tidpunkter i den samhällsliga hierarkin. I boken berättas att begreppet medelklass förekommer i svenska språket strax efter franska revolutionen men synen på vad detta begrepp innebär och vem som omfattas har förändrats många gånger sen dess. Boken beskriver förändringar i det svenska samhället under 1700-talets slutfas då förskjutningar började bli tydliga i samhällshierarkin. Det dominerande ståndssamhället, med adel, präster, borgare och bönder började krackelera när inflytelsrika yrkesgrupper växte fram, grupper som inte tydligt gick att räkna in i de existerande fyra stånden. Exempelvis tog framgångsrika handlare, industriidkare och inte minst ämbetsmän mer plats i samhället och dessa förändringar gav upphov till tankar om en ny samhällsklass.

Författaren utreder således den historiska framväxten av det som betraktas som medelklass men går också igenom olika definitioner av klass. I boken diskuteras vad som ska vara bestämmande på vilken klass en person tillhör. *Medelklassen. 200 år i samhällets mitt* lyfter på ett belysande sätt fram olika teoretiker och beskriver en mer traditionell syn där personers relation till produktionen var bestämmande, definitioner där en persons yrke och ekonomiska status framhölls. Broström ställer även definitioner av klass mot andra i Sverige förekommande konkurrerande sätt att dela in samhället, som till exempel socialgruppsindelningen i socialgrupp 1, 2 och 3. Boken diskuterar också definitioner som lyfter aspekter om kulturellt och socialt kapital och hur dessa kapital verkar bestämmande för en persons och grupps position i samhällshierarkin. Det handlar om att smak vad gäller exempelvis litteratur, konst, kläder, musik och mat ser olika ut i olika klasser. Det handlar också om hur preferenser lärs in under uppväxten, hur personer socialiseras till klassbeteenden som internaliseras och försvårar kommunikationen med personer från andra klassgrupper. Dessa teorier ger en förklaringsgrund till bristen på social mobilitet mellan klasser.

Bokens fokus kan sägas vara social mobilitet, med särskilt fokus på medelklassen. Men det är också en berättelse om Sverige, om ett lands omvandling genom urbanisering, teknologisk utveckling och industrialisering, utbyggnad av offentlig sektor och new public management, och hur detta genererat klassförskjutningar i populationen. Särskilt framhålls den betydelse som industri-

samhällets framväxt och en ökande tjänsteproduktion har haft för medelklassens tillväxt. Som en effekt har tjänstemän under 1900-talet kommit att bli ett starkt växande segment inom den svenska medelklassen.

När det kommer till frågan om samhällsförändring så lyfter boken hur viktigt infångandet av den växande medelklassen var för de svenska Socialdemokraternas politiska framgångar under 1900-talet, för detta partis möjlighet att bygga en stark väljarmajoritet och få mandat för sin politik. Boken pekar också på hur viktigt medelklassen senare var för de svenska nya Moderaternas framgångar under Fredrik Reinfeldts ledning under 2000-talet då detta parti närmast försökte stöpa om klassbegreppet för att vrida arbetar- och huvudsakligen medelklassen ur Socialdemokraternas händer. Kampen om medelklassen förefaller fortsätta även framåt och som bokens författare fastslår så är det sannolikt så att ”de som lyckas få med sig medelklassen på sitt politiska projekt är också troligtvis de som bestämmer färdriktningen för framtiden”.

Tobias Samuelsson

■ Initierat om manligt mode

Kustaa H.J. Vilkuna: *Liit hiuxet. Miesten muodin kulttuurihistoria*. Teos, Helsinki 2022.

Historikern Kustaa H.J. Vilkuna tar sig an ett spännande kulturhistoriskt tema i boken *Liit hiuxet. Miesten muodin kulttuurihistoria* om manligt mode, nämligen peruker och manligt hårmode. På 359 sidor redogör Vilkuna genom otaliga exempel för betydelsen av peruker och löshår under 1600- och 1700-talen i Norden, den status det innebar att vara ägare till en eller flera peruker men också för de vedermödor en moderiktig man måste utstå för att få fason på sin frisyra, samt det hantverk och de praktiker som låg bakom tillverkningen av peruker. Boken ger således även en diger inblick i perukmakarens och frisörens mångsidiga arbete och de varierande arbetstillfällena som uppstod då moderiktiga män önskade få sitt hår eller sin peruk i ordning. *Liit hiuxet* tar läsaren på en resa genom både materiella och immateriella värden och ger genom konkreta exempel insikt i hur viktigt det var för män med en viss ställning i samhället att även visa upp detta genom sitt yttre under den aktuella tidsperioden. I en tid där utseendet och uppförandet var så nära förknippat med ens plats i samhället var det inte en möjlighet för ståndspersoner, adeln, präster, tjänstemän och officerare att avstå från peruken, utan att detta fick förödande konsekvenser för deras karriär.

I 1700-talets Norden var peruker populära både i staden och på landsbygden. De vanligaste modellerna var den kortare spanska peruken och den längre franskinspirerade allongeperuken. För att tillverka en peruk krävdes en stor mängd hår, betydligt mer än vad en genomsnittlig man hade av naturen. Råmaterialet bestod därför vanligen utöver kundens eget hår även av hår från andra personer samt olika former av substitut. Arbetet med att samla ihop råvaran och handeln med människohår omnämns endast i förbigående i boken, i stället läggs fokus på hur håret omvandlades till peruker av olika kvalitet och de personer som utförde de olika moment som ingick i arbetet. Att tillverka en peruk var tidskrävande och krävde såväl fingerfärdighet som noggrannhet. I likhet med klädsel i stort omfattades perukerna av modets svängningar, ett mode som ändra-

des i allt raskare takt då 1700-talet framskred. Av den orsaken var det viktigt för folk i branschen att hålla sig uppdaterade om förändringar i modet, förändringar som gav dem orsak att modifiera kundernas peruker. Perukerna nöttes även vid användning eller tappade formen vilket betydde att de ständigt var en källa till mera arbete för kunniga personer. Trots de otaliga arbetstillfällena var många perukmakare ändå tvungna att utföra en mängd andra sysslor vid sidan av perukmakarieriet för att försörja sig själva och sin familj.

Liia biuxet är uppdelad på 16 kapitel som visar på bredden av perukanvändningen, men tar även läsaren på en färd genom dåtidens olika sätt att resonera kring behovet av peruker överhuvudtaget. Även om beskrivningarna av de praktiker som omgav tillverkningen och användningen peruker och löshår är intressanta, är det ändå här som bokens största behållning framträder. För att förstå varför det var en nödvändighet för många män i 1700-talets Norden att bära en varm, kliande och opraktisk matta av hår på sitt huvud, måste vi förstå det sätt på vilket peruker vid denna tid i högsta grad var symboler för status. En peruk besatt en rad kulturella, sociala, politiska och ekonomiska värden och av den orsaken kan denna bok med fördel även läsas av personer som inte är intresserade av modehistoria i sig, utan snarare 1700-talets samhälle och värderingar i stort.

Kustaa H.J. Vilkunas bok bygger på en genomgång av en mångsidig samling källmaterial. Genom att studera bland annat skattelängder, bouppteckningar och domböcker lyckas författaren måla upp en varierad bild av vem som använde sig av peruker och perukmakarens tjänster samt orsakerna till detta. Därtill innehåller boken en del illustrationer föreställande allt från modeplanscher till målningar av män med peruk vilka väl kompletterar den skrivna texten. Illustrationerna är tyvärr rätt små och i svartvitt, vilket gör att perukernas storslagenhet inte kommer till sin rätta på dem. Som helhet är detta dock en välskriven bok om ett ämne som ligger rätt långt från vardagen för de flesta av dagens människor, men som en gång i tiden på flera olika sätt var en huvudsak för den som ville ta sig fram i samhället. Med sitt fokus på Norden utgör boken ett välkommet komplement till den tidigare forskningen i ämnet.

Anna Sundelin

■ Icke-binära troll och feministiska ambitioner

Kristina Öhman: *Ett tjejligt rum. Tidningen Starlet 1966–1996*. Gidlunds förlag, Möklinta 2023.

Jag var ingen stor *Starlet*-läsare som barn och tonåring på 90-talet. Jag prenumererade på *Frida* och *Kamratposten*, köpte en och annan *Min bäst*. *Starlet* läste jag hemma hos vänner men inte särskilt passionerat, kanske tjatade jag mig till ett nummer när New Kids on the Block var med. Att ge sig in i Kristina Öhmans doktorsavhandling *Ett tjejligt rum* är hur som helst märkligt bekant. Här finns ord, uttrycksätt och tankar som ligger i den del av hjärtat där gränslandet mellan barndomen och tonår bor.

Orsaken till att det känns så är troligen att jag, liksom många andra, varit en del av det *tjejliga* rum, som Öhman menar att tidningen *Starlet* var ett uttryck för. Termen *tjejlig* som introduceras i avhandlingen beskriver tillhörigheten till en gemenskap, till skillnad från *tjejig* som syftar på stereotyp feminina beteenden och egenskaper. Även begreppet *att tjeja sig* är viktigt i avhandlingen – skapat med inspiration från litteraturvetaren Maria Nilsons *att flicka sig* – och förklaras som en performativ akt där tjejskap skapas och förhandlas. Inom den svenskspråkiga flickforskningen har orden flicka och tjej diskuterats en hel del och båda orden används. Öhman skriver in sig i flickforskningen och menar att hennes bidrag till fältet är att hon undersöker ett tjejkulturellt material som inte tidigare uppmärksammats. Jag menar dock att bidraget är större än så. Det förhållningssätt och den terminologi hon använder kan även anlitas för att förstå andra tjejkulturella fenomen som ofta avfärdas som larv och kärleksdravel, livsfarligt konservativt och samtidigt inte alls värt att ta på allvar. Många av oss som är och har varit del av olika *tjejliga* rum vet att det inte är så enkelt. Jag hoppas att Öhman själv och andra forskare fortsätter i liknande spår.

Öhmans arbete är den första vetenskapliga undersökningen om tidningen *Starlet*, som började ges ut 1966 och lades ner 30 år senare. Då var världen en annan än när tidningen startade och internet började ge läsare helt andra möjligheter till medskapande

och interaktion. Öhman framhåller att det är intressant att se hur medskapandet och samspelet kunde se ut dessförinnan. *Starlet* är ett exempel på det då en stor del av tidningen bestod av läsarmaterial som insändare, brevvänsannonser och läsarnas egna teckningar och texter. Då Öhmans studie är ett pionjärbete finns det inte någon tidigare forskning om just *Starlet* att luta sig på. Därför blir ett mer öppet och undersökande perspektiv och en bredare analys både nödvändig och möjlig och Öhman genomför den också grundligt. Det är imponerande att Öhman närmat sig materialet på ett så mångfaldigt vis men det leder också till att perspektiv som skulle kunnat fördjupas hastas förbi. Helheten är dock så omsorgsfull och tankeväckande att det är lätt att ha överseende med att detaljer inte belyses. Det här är med all säkerhet inte det sista vi läser om *Starlet* eller av Öhman!

Avhandlingen ansluter till ett tvärvetenskapligt forskningsfält och använder sig av intervjuer, minnesberättelser och närläsning som metoder. Öhman närmar sig *Starlet* genom intervjuer med tidigare medarbetare på *Starlet* och minnesberättelser från läsare. Hon har dessutom närläst ett urval av nummer med fokus på innehåll och tittat på hur läsare interagerat med tidningen och lämnat spår. Att *Starlet* betytt mycket för många och varit ett utrymme för kreativitet blir tydligt. Flera av redaktionsmedlemmarna är också tidigare läsare och många är vittnesmålen om vad det kunde betyda att bli publicerad i *Starlet*. Öhman har också ägnat sig åt *Starlet* utanför akademien. Med utgångspunkt i sin egen fascination för tidningen och sin privata samling driver hon instagramkontot *tidningenstarlet* och har gett ut boken *Saxat ur starlet* (2019). Det är delvis genom dessa aktiviteter hon fått kontakt med gamla redaktionsmedlemmar och de som bidragit med minnesberättelser. Som hon själv påpekar kan det givetvis ha gjort att hon främst fått tag i de som minns *Starlet* med värme, även om det också finns kritiska röster bland minnesberättelserna.

En nyanserad bild framträder i avhandlingen och Öhman förnekar givetvis inte att där fanns normerande skönhetsideal, ett stort fokus på heteroromantik och vithetsnormer men lyfter också fram mycket annat. Redaktionsmedlemmarna framhåller att de ofta drevs av en feministisk ambition och ville visa att det finns många sätt att vara tjej på. Det fanns också en mängd texter i *Starlet*

som behandlade svårare och politiska frågor – alkoholism, mobbing och Auschwitz för att nämna några exempel – och som läsarna tog till sig och skrev in om, ofta för att ge varandra stöd. En del av det som uppfattades som daterat hade med produktionsförhållanden att göra, till exempel att tidningen av ekonomiska skäl var tvungna att återanvända äldre material med tillhörande syn på kön. En annan intressant aspekt är att även om manusen skapades i Sverige så illustrerades de av tecknare i Spanien – som annars huvudsakligen arbetade med mer maskulint kodade serier där kvinnor tecknades på ett stereotypt och sexualiserat sätt. Denna spänning syns i själva tidningen då läsare skriver in och klagar på att alla tjejer är så snygga i serierna, även om det sägs i berättelsen att de inte är det, och *Starlet*-redaktionen svarar att de håller med och försöker påverka tecknarna att rita mer realistiska tjejer. Öhman lyfter också fram arkivmaterial som visar på redaktionens ständiga kamp att till exempel få kjolar längre. Deras önskemål hörsammades inte.

Öhman förhåller sig också till de återkommande anklagelserna om *Starlet* som enbart konserverande och heteronormativ och genom att göra omläsningar, som hon påpekar också skulle kunna kallas queera läsningar. I de serier hon lyfter fram finns inte det lyckliga tvåsamma heterosexuella slutet, i stället är det tjejers relationer och närhet med varandra som står i centrum. Hon tittar också på hur vithet framställs som norm, trots att tidningen framhåller antirasism som en hjärtefråga, och diskuterar hur klass skapas i form av respektabel femininitet men även hur det finns ett bredare klasstilltal. Öhman tecknar en mångfacetterad bild av det tjejliga rum som skapas i *Starlet* och ser hur många saker kan hända där samtidigt.

En av de saker som gör att bilden av *Starlet* som lärobok i traditionella könsroller och heteronorm kommer på skam – och som jag tycker kunde ha lyfts fram tydligare i avhandlingen – är tidningens maskot, trollet Tisdag. Under flera år skriver Tisdag det inledande kåseriet och omtalas vid ett flertal tillfällen med det icke-binära pronomenet *haon* – ett slags ”proto-hen” som upphovspersonen Mona Ryberg Nordgren, redaktör för *Starlet* på 70- och 80-talen, säger. Dessutom hade Tisdag vänner som benämndes haon och var alltså inte den enda icke-binära karaktären och framställd som ett undantag. Öhman ser detta som ett uttryck för redaktionens vilja

att utvidga synen på könsroller med ett barntillvänt tilltal och ge utrymme för barns funderingar om kön och normer.

Slutligen vill jag säga att det här är en bladvändare till avhandling! Jag har gråtit och skrattat när jag läst. Öhman visar hur den vuxna *Starlet*-redaktionen drivs av ett djupt engagemang i tjejers livsvillkor, utsatthet och känslor när de svarar förtvivalade läsare och ber dem höra av sig för att få stöd. Jag hejar också särskilt på den insändarskribent som i ett PS skriver att hon inte längre är kär i en kille som blev sur för att hon, hypnotiserad av förälskelse, råkade bre smör på hans hand i matsalen. Hoppas att du hittat roligare människor att bli kär i senare i livet!

Maria Margareta Österlund

Medverkande

Kjell Andersson, professor emeritus i rural forskning,

Åbo Akademi, Vasa (kjell.andersson@abo.fi)

Rikke Ulvedahl, FM, doktorand i litteraturvetenskap vid

Syddansk universitet (rikkec@sdu.dk)

Anna-Karin Larsson, FD, lektor i social arbete vid

Örebro universitet (anna-karin.larsson@oru.se)

Hanna Liljeqvist, FM, doktorand i litteraturvetenskap vid

Åbo Akademi (hanna.liljeqvist@abo.fi)

Simon O. Petterson, FM, Uppsala universitet

(s.o.petterson@gmail.com)

Tobias Samuelsson, professor i samhällsvetenskap vid

Högskolan för lärande och kommunikation i Jönköping

(tobias.samuelsson@ju.se)

Anna Sundelin, FD, docent, forskare i historia vid

Åbo Akademi (anna.sundelin@abo.fi).

Kristina Öhman, FD, forskare i etnologi vid

Uppsala universitet (kristina.ohman@etnologi.uu.se)

Maria Margareta Österholm, FD, lektor i genusvetenskap vid

Stockholms universitet

(maria.margareta.osterholm@gender.su.se)